

Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu

Bohuslav Roučka

1. Úvod

Ve všech státech středověké Evropy se jako přirozený a zákonitý důsledek příkrých a ostře vyhraněných třídních rozdílů vyskytují záhy široké masy chudiny, a to nejen ve městech,¹ ale i na venkově.² Její neutěšené sociální a společenské postavení se ještě více zhoršuje při nemoci a ve stáří, kdy chudý člověk si už vlastní prací nemůže opatřit nejnnutnější základní prostředky k obživě. Bída a utrpení těchto chudáků, pronásledovaných navíc ve středověku tak častými hladomory a epidemiemi,³ jsou nám dnes prostě nepředstavitelné.⁴

Soukromá dobročinnost, které se chudáci žebrotou dovolávají, se začala poměrně záhy vlivem křesťanství organizovat ve specifických formách, z nichž vedle almužnictví byla nejvýznamnější uzavřená ústavní péče o chudé a nemocné, jejíž náklady byly hrazeny výlučně ze soukromých prostředků. Tato péče byla soustředěna především ve špitálech zakládaných v těch evropských zemích, které přijaly křesťanství.⁵ S postupující christianisací se špitály rozšířily po celé Evropě a staly se typickým institutem středověké charity, provozované pod přímým dohledem církve.⁶

¹ F. Graus, *Chudina městská v době předhusitské*, Praha 1949.

² F. Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I.*, Praha 1953. K oběma poznámkám viz též: *Dějiny ČSSR I.*, Praha 1953, str. 42 a 59. *Československá Vlastivěda*, díl II., *Dějiny sv. I.*, Praha 1963, str. 231.

³ B. Mendl, *Hospodářské a sociální poměry v městech pražských v letech 1378—1434*, ČČH, roč. 1924. B. Mendl, *Sociální krise měst ve století 14.*, ČČH, roč. 1924, zejm. str. 51. F. Graus, *Chudina městská v době předhusitské*, str. 126. *FRB II.*, str. 356 a 360. *Libri erectionum II.*, čís. 285, str. 157; VI., čís. 113, str. 215. *Československá Vlastivěda*, díl II., *Dějiny sv. I.*, str. 198.

⁴ F. Graus, *Chudina městská v době předhusitské*, str. 69.

⁵ W. Schönfeld, *Die Xenodochien in Italien und Frankreich*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte XLIII*, *Kanonistische Abteilung XII* (1922), str. 6. S. Reicke, *Das deutsche Spital und sein Recht im Mittelalter I.*, *Kirchenrechtliche Abhandlungen*, seš. 111—112, Stuttgart 1932, str. 3.

⁶ W. Schönfeld, *l. c.*, str. 9. S. Reicke, *l. c.*, str. 4. J. Imbert, *Les hopitaux en droit canonique* (du Décret de Gratian a la sécularisation de l'administration de l'Hotel Dieu de Paris en 1505), Paříž 1947, str. 21. E. Nasalli - Rocca, *Il diritto ospedaliero nei suoi lineamenti storici*, *Rivista di storia del diritto Italiano*, 1955, vol. XXVIII., str. 73.

Hlavní zásluha středověké církve na zvýšení zájmu veřejnosti o otázky sociální péče spočívala v tom, že vykonávala přímý ideologický nátlak na nábožensky citícího a v náboženských pojmech myslícího člověka tím, že mu na každém kroku vyhrožovala trestem věčného zatracení,⁷ který může od sebe odvrátit, usmíří-li ještě za svého života boží spravedlnost odkazem svého pozemského majetku ke zbožnému účelu nebo ve prospěch chudých a nemocných.⁸ Z tohoto důvodu neopomíjejí zakladatelé zbožných nadání nebo nadání zřizovaných k podporování chudých a nemocných téměř nikdy zdůraznit, že tato nadání zakládají z lásky k bohu nebo pro odpuštění svých hříchů, popřípadě za účelem spasení nejen své vlastní duše, ale i duší svých předků.⁹ Aby tohoto cíle bylo snáze dosaženo, ukládají pak poživatelům nadání kdy a jakým způsobem se o to mají také oni z vděčnosti za poskytnuté dobrodiní svými modlitbami přičinit.¹⁰

Přítom církvev, která svým učením o stálosti daného pozemského řádu byla hlavní oporou vládnoucí třídy,¹¹ se na poli sociální a charitativní činnosti spokojovala s tím, že na tomto světě zařizovala jen nutnou a vcelku nepatrnou pomoc v bídě a nemoci, zatímco trvalé zlepšení slibovala teprve po smrti na onom světě. Proto také úplné odstranění chudoby a trvalé zlepšení sociálních podmínek středověké chudiny nebyly nikdy předním úkolem církve,¹² která za hlavní cíl své činnosti považovala zajištění spasení duší věřících a hlavně těch, kdo hmotnými prostředky přispěli na podporování chudiny, což jim mělo zaručiti odpuštění všech hříchů.¹³ Toto poslední bylo také jednou z hlavních příčin, proč církvev v hojné míře propagovala konání dobročinných skutků tím, že udělovala odpustky všem, kdo hmotnými prostředky přispěli k obdarování

⁷ F. M. Hník, *Pohnutky dobročinnosti v křesťanství*, Praha 1935, str. 135—136.

⁸ F. M. Hník, *l. c.*, str. 143. F. Graus, *Chudina městská v době předhusitské*, str. 63 a 131.

⁹ Např.: *CIM II.*, čís. 9, str. 33: „Cum testante scriptura opera pietatis exhibita in terris multiplici fructu a deo recompensentur in celis et ideo merito illa debemus in vita transitoria operari, de quibus ante tribunal superni iudicis constitui possimus in mansione perpetua gloriari... ego Egidius de Upa... ob remedium anime mee, uxorisque Margarethe, necnon filiorum meorum ceterorumque antecessorum meorum... hospitali meo... conferro...“ (*Regesta II.*, čís. 250, str. 95). Jen málo odlišné texty jsou uvedeny i v ostatních pramenech, jako např.: *CIM II.*, čís. 41, str. 106; čís. 148, str. 252; čís. 159, str. 273; čís. 377, str. 550; čís. 765, str. 988; čís. 727, str. 938; čís. 769, str. 997; *Regesta II.*, čís. 2728, str. 1192; *Regesta III.*, čís. 1327, str. 518; *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17; čís. 160, str. 78; *Libri erectionum V.*, čís. 887, str. 656; *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 215; *CDM VI.*, čís. 453, str. 347; Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 31, str. 26; Pangerl, *Urkundenbuch...Hohenfurth*, čís. 88, str. 88; čís. 157, str. 180.

¹⁰ J. Imbert, *l. c.*, str. 56.

¹¹ *Dějiny ČSSR I.*, Praha 1953, str. 48. I. Sviták, *Středověká filosofie*, Praha 1957, str. 50 a 60. F. Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I.*, str. 227. V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1964, str. 57. *Československá Vlastivěda*, díl II., *Dějiny sv. I.*, str. 181 a 195.

¹² F. M. Hník, *l. c.*, str. 131. I. Sviták, *l. c.*, str. 32—3.

¹³ B. Vašek, *Dějiny křesťanské charity*, Olomouc 1941, str. 52 a 88.

chudých nebo zařízení jim sloužících.¹⁴ Církev tímto způsobem obratně maskovala nejen skutečnost, že sama z vlastních prostředků jen velmi nepatrnou měrou přispívala k odstranění chudoby,¹⁵ nýbrž i to, že z majetku věnovaného věřícími chudým a zejména špitálům měla i svůj vlastní prospěch hmotný, protože většina špitálních nadání byla spravována orgány církve, které byly vypláceny a vydržovány z prostředků nadání.

Jak dokazují některé prameny, byla touha po usmíření boží spravedlnosti při zakládání zbožných nadání ve prospěch chudých u zakladatelů a podporovatelů těchto nadání skutečně na místě, protože sami v zakládacích nebo darovacích listinách prohlašují, že za účelem odpuštění svých hříchů¹⁶ věnují dobročinným účelům majetek, který za svého života zneužívali k vykořisťování a utiskování jiných, nebo že chudým věnují takový majetek, který nabyli bezprávně.¹⁷ V některých listinách můžeme dobře sledovati i názor středověkých měšťanů, kteří v darování statků špitálnímu nadání viděli možnost uzavřít dobrý obchod s bohem tím, že s ním směnili své pozemské movité a nemovité statky za statky nadpřirozené, věčné odplaty.¹⁸

Rozšířením křesťanství a vlivem rostoucího významu církve vznikají tak

¹⁴ Například: *Regesta II.*, čís. 2764, str. 1207; *Regesta IV.*, čís. 105, str. 36; *CDM VII.*, čís. 492, str. 361; čís. 539, str. 390; F. Tadra, *Cancellaria Arnesti*, Vídeň 1880, str. 214—5; Pangerl, *Urkundenbuch...Hohenfurth*, čís. 155, str. 178 a čís. 272, str. 342; Nešpor, *Dějiny Olomouce*, Brno 1936, str. 24; Oehm, *Paměti královského města Kouřimě I.*, Praha 1894, str. 72; Šujan, *Dějepis Brna*, Brno 1928, str. 155; F. Teplý, *Dějiny města Jindřichova Hradce I — 1*, str. 148.

¹⁵ Udělování odpustků kladli představitelé církve jako „dona spiritualia“ na roveň statkům a důchodům, jejichž darováním zajišťovaly světské osoby existenci špitálního nadání. Viz např. *Regesta IV.*, čís. 1378, str. 558 (1344, špitál sv. Anny v Hradci Králové): „...cum hospitale sepe dictum... bonis temporalibus sit competenter dotatum, nos eciam volentes hospitale huiusmodi donis spiritualibus respicere et dotare, ut Christi fideles ad ipsum eo libencius concurrant, omnibus vere penitentibus contritis et confessis, qui ad idem hospitale... confugerint... quadraginta dies indulgentie... impartimus...“ Stejný význam propůjčování odpustků špitálnímu nadání připisovali i jeho zakladatelé. Tak roku 1379 žádají hradečtí měšťané arcibiskupa, aby potvrdil v jejich městě založení špitálu sv. Antonína a zdůrazňují přitom, že „ut quanto idem locus plus spiritualibus dotaretur gratis, tanto eum fideles civitatis nostrae suis elemosinis et donis largius respiciant.“ (*Libri erectionum II.*, čís. 286, str. 158).

¹⁶ *CIM IV—1*, čís. 128, str. 187: „Nos igitur Petrus et Johannes fratres germani de Rosenberg... dum tempus habemus et aliquantulum omnipotenti pro nostris delictis satisfacere ac immarcescibiles nobis thesauros in celestibus aggregare, unum hospitale prope nostram civitatem Trzyebon... de novo fundavimus...“

¹⁷ *CDM VI.*, čís. 275, str. 213: „... pro mee, meorumque predecessorum et posterorum et omnium eorum, quorum bonis male vel bene usus sum, animarum remedio et salute... volo, ut singulis annis (in hospitale) pro salute et remedio omnium eorum, quorum bona et res minus iuste forte possedi, vel extorsi aut alio quoquomodo indebite turbavi...“

¹⁸ *CIM II.*, čís. 250, str. 383: „... quod ex parte... civium nostrorum de Grecz super Albea... predictae persone zelo pietatis permote in dei nomine ac pro remedio suarum ac progenitorum suorum animarum, tempora pro spiritualibus et terrena pro celestibus cupientes felici commercio commutare...“

poměrně záhy na území našeho státu tři základní typy ústavů charitativního, sociálního a léčebného charakteru, jimiž jsou

- a) špitály, a to buď klášterní nebo městské,
- b) klášterní nemocnice,
- c) nemocnice pro malomocné.

Špitály (*hospitale*, *domus hospitalis* a pod.) sloužily i u nás původně jako útulky pro pocestné, poutníky a kupce, kteří se do nich na svých cestách uchýlovali.¹⁹ Tomuto účelu sloužil původně také špitál v Týnském dvoře, který byl na počátku druhého tisíciletí střediskem cizích kupců přicházejících do Prahy za obchodem.²⁰

Poskytování pohostinství (*hospitalitas*) pocestným a poutníkům se u nás ale velmi brzo soustředilo pouze v klášteřích,²¹ kde vedle špitálů pro chudé a nemocné vznikají zvláštní oddělené místnosti pro ubytování příchozích hostů, které jsou rovněž označovány termínem *hospitale*.²²

Městské špitály naproti tomu byly hned od počátku ústavy, v nichž nacházeli útulek a ošetření četní chudáci, kteří se pro stáří, nemoc nebo pracovní neschopnost nemohli už sami uživit. Svou kapacitou a vybavením nemohly špitály ani zdaleka zvládnouti s úspěchem tento úkol v celém jeho rozsahu, takže velký počet chudáků zůstával za jejich branami, přespávaje tam, kde

¹⁹ W. Schönfeld, *l. c.*, str. 6, 9 a 18. S. Reicke, *l. c.*, str. 3—4. J. Imbert, *l. c.*, str. 11—32; 34—49; 119—124. *Monumenta Germaniae historica, Capitularia regum Francorum* II., str. 94. Z našich špitálů plnil například důsledně tuto funkci český špitál v Římě (*Libri erectionum* II., čís. 270, str. 147; A. Waal, *Das böhmische Pilgerhaus in Rom, Festgabe zum 900 jährigen Jubiläum der Gründung des Bisthums Prag*, Praha 1873; M. Pangerl, *Zur Geschichte des böhmischen Hospitals in Rom, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, roč. XII (1874), str. 205—212; F. Mareš, *Český hospic v Římě*, ČČM, roč. LXIV (1890), str. 69; F. Tadra, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897, str. 66 a násl.

²⁰ W. W. Tomek, *Dějepis města Prahy* III., str. 256; R. Secký, *Staropražské špitály*, Sborník hist. kroužku, roč. XXIX (1928), str. 49; Novotný, *České dějiny* I — 2, str. 347, pozn. 1; str. 637. *CDB I.*, čís. 293, str. 405.

²¹ *CIB I.*, čís. 28, str. 50, čl. 6. *CDB II.*, čís. 227, str. 211; čís. 320, str. 317; čís. 321, str. 321. *CDM III.*, čís. 129, str. 98; čís. 241, str. 225—6. *CDM VI.*, čís. 249, str. 188. *Regesta I.*, čís. 1290, str. 506. *Regesta II.*, čís. 2, str. 1; čís. 129, str. 49; čís. 644, str. 251; čís. 1670, str. 716. *Regesta III.*, čís. 1860, str. 724. *Regesta IV.*, čís. 1077, str. 435; čís. 4, str. 8—9; čís. 196, str. 76; čís. 530, str. 213. *RTT I.*, str. 411. *AČ XVIII*, čís. 12, str. 296. *Monumenta Vaticana* (ed. L. Klieman), čís. 206, str. 115. Palacový, *Über Formelbücher* I., Praha 1842, str. 349—352. F. Tadra, *Summa Gerhardi*, Vídeň 1882, str. 59, čís. 37. F. Tadra, *Cancellaria Arnesti*, Vídeň 1880 čís. 61, str. 428. F. Tadra, *Listy kláštera zbraslavského*, Praha 1903, čís. 100, str. 52. F. M. Pelzel, *Lebensgeschichte... Königs Wenceslaus*, Urkundenbuch I., Praha 1788, čís. 116, str. 148. F. M. Pelzel, *Kaiser Karl der Vierte* I., Urkundenbuch, čís. 50, str. 60. Menčík, *Několik statutů a nařízení arcibiskupů pražských Arnošta a Jana I.*, Praha 1882, (sep.), str. 14. V. Novotný, *Inquisitio domorum hospitalis s. Johannis Hierosolimitani... anno 1373*, Praha 1900, str. 29 a 35. Čelakovský, *Kláster sedlecký...*, Praha 1916, str. 46. A. Neumann, *Předhusitské kláštery a veřejné blaho*, Praha 1939, str. 54.

²² R. Hurt, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě* II., Olomouc 1938, str. 140. J. Kadlec, *Dějiny kláštera Zlaté Koruny*, České Budějovice 1949, str. 301, příl. čís. 48.

se mu k tomu naskytla příležitost.²³ Do některých špitálů nebyli potřební ubožáci z řad městské a venkovské chudiny vůbec přijímáni, protože sloužily výlučně jen nemocným nebo zchudlým měšťanům,²⁴ nebo přestárlým a nemocným příslušníkům některého mnohdy i privilegovaného povolání.²⁵

Vedle malého pevně stanoveného počtu skutečně nemajetných, práce neschopných a nemocných chudáků, kteří byli živeni a ošetřováni z prostředků špitálů, byli do nich přednostně přijímáni ti, kdo si tu zakoupili „provisi“, t. j. doživotní ubytování s plným zaopatřením a v případě nemoci i potřebným ošetřením, nebo ti, kteří si odevzdáním nemovitostí nebo peněz špitálu zajistili z jeho výnosu pevný roční důchod,²⁶ což bylo za feudalismu běžně praktikovaným způsobem pojištění na doživotí, prováděným ovšem na zcela jiných základech než životní pojištění v současné době. Především ostatními však měli přednostní právo na doživotní ubytování a ošetření ve špitále členové rodiny zakladatele špitálního nadání.²⁷

V sociální a zdravotní péči této epochy měly svůj význam také klášterní ne-

²³ Např. *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 215: „... tum propter multitudinem pauperum crebro langwencium, qui cottidie in publico iacentes passi sunt diversas penurias, defectus plurimos, frigora et langwores... nos .. pro hospitali pauperum infirmorum... damus...“ Toto je passus ze zakládací listiny špitálu v Jindřichově Hradci, jehož založení nechtěl povolit správce tamního farního kostela s tím, že městu postačuje špitál německých křižáků a dům malomocných. Postoj správce farního kostela názorně ukazuje, jak se v praxi rozcházel představitel církve s biblickými zásadami křesťanské charity. Další doklady demonstrující bídu a utrpení těchto chudáků jsou uvedeny např. v *Libri erectionum II.*, čís. 286, str. 157; *FRB II.*, str. 360; *Regesta IV.*, čís. 1565, str. 628; *CIM II.*, čís. 250, str. 383; Solař, *Dějepis Hradce Králové nad Labem*, Praha 1870, str. 517. O žebrotě a žebrácích viz na příklad Tomek, *Dějepis města Prahy III.*, Praha 1875, str. 256; Dudík, *Mährens allgemeine Geschichte X.*, Brno 1883, str. 399; Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst II.*, Praha 1892, str. 106—134.

²⁴ Například špitál Pokory panny Marie pod Vyšehradem (1364). *FRB IV.* str. 532; W. W. Tomek, *l. c.*, str. 258; Secký, *l. c.*, str. 49.

²⁵ Například špitál sv. Antonína na Hradčanech, založený roku 1370. *Libri erectionum I.*, čís. 221, str. 106; *FRB IV.*, str. 542; W. W. Tomek, *l. c.*, str. 258.

²⁶ Teige, *Základy starého místopisu Pražského*, odd. I., díl II., Praha 1915, str. 341. *Libri erectionum VI.*, čís. 11, str. 27. Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 99, str. 108. *AČ XXVIII.*, str. 176, 254, 266. *Regesta II.*, čís. 1848, str. 795—6; čís. 1329, str. 575. O provizích a provizionářích v klášteřích viz: D'Elvert, *Die Laien-Pfründen in Mähren, Notizenblatt der Wiener Akademie der Wissenschaft 1859—1860*; Krásl-Ježek, *Dějiny kláštera břevnovského, Sborník sv. Vojtěch*, Praha 1898, str. 422; V. Novotný, *Inquisitio domorum hospitalis s. Johannis Hierosolimitani... anno 1373*, str. 22 a 29; Z. Winter, *Život církevní v Čechách II.*, Praha 1896, str. 724—5; Hurt, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě II.*, Olomouc 1938, str. 109, 197—8 a 394—5; V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě I.*, Praha 1933, str. 75. Doklady a zprávy o zakupování provizí ve špitálech přináší např.: Ugwitz, *Příběhy města Moravského Krumlova a sousední vesnice Rokytne*, Brno 1883, str. 89; Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst II.*, str. 115, pozn. 51.

²⁷ Např.: *CIM III.*, čís. 401, str. 675: „Dále máme netoliko podle našich smluv nynějších, ale také podle starodávného zádušie toho vysazenie povinni jsme i dobrou naši vierú za se i za všechny naše budúci slibujeme každého z přátel a příbuzných často psaného Jana z Divic, ač by který z dopuštění božieho snad v nedostatek a v chudobu

mocnice (infirmarium), které byly v každém klášteře, kde sloužily především k ošetřování nemocných řeholníků a příležitostně také k ošetřování členů fundátorovy rodiny, kteří na to měli nárok z titulu práva zakladatelského. O nemocné tu pečoval jeden z řeholníků zběhlý v léčení nemocí (frater infirmarius), který míval na starosti také klášterní lékárnu.²⁸

Posledním článkem uzavřené ústavní péče o nemocné byly za feudalismu nemocnice pro malomocné (domus leprosororum; leprosaria), které nebyly ničím jiným než shromaždištěm nemocných, kde byli izolováni od ostatního obyvatelstva, aby nákazu dále nešířili. Počet těchto nemocnic, které nebyly ničím jiným než pouhými karantenními stanicemi bez odborného lékařského ošetření, byl i v našich zemích dosti vysoký, protože tato choroba se ve 12. a 13. století následkem křížových výprav v Evropě značně rozšířila. Tyto domy stály v blízkosti zemských cest a před městskými branami,²⁹ tedy poblíž míst, po kterých probíhala hlavní frekvence, čímž bylo umožněno snazší soustředění malomocných s viditelnými znaky onemocnění na jednom uzavřeném místě.

Ze všech těchto zařízení dosáhly největšího rozmachu špitály, které byly zakládány jak u četných klášterů, tak i ve městech, a to nejen královských, ale i pozemkově vrchnostenských, takže v době vrcholného rozkvětu feudalismu nebylo v našich zemích města, v němž by nebyl jeden nebo i více špitálů. Určit pořadí, v jakém byly zakládány, a jejich přesný počet nám brání na jedné straně nedostatek pramenů z 10. a 11. století, na druhé straně pak to, že nejstarší z nich byly založeny pravděpodobně jen ústním prohlášením fundátora, takže se o nich dovídáme často jen z kusých kronikářských zpráv pozdější doby.³⁰ Četné listiny a zápisy městských knih ze století následujících, týkající se špitálních nadání, jakož i jejich počet, v jakém se špitály vyskytují ještě na konci 18. a v polovině 19. století po josefinských patentech o organizaci chudinské péče,³¹ které jejich počet značně zredukovaly, však nesporně svědčí o jejich významu v kulturním, sociálním a v neposlední řadě i v právním životě českého středověkého státu.

upadl a toho potřeboval a na nás žádal, v to zádušie cheem jeho přijeti a jej slušně ztravú vedle jiných opatřiti až do smrti jeho, odporu v tom nečiniec nižádného.“

²⁸ A. Neumann, *Předhusitské kláštery a veřejné blaho*, str. 55.

²⁹ F. Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce I—1*, str. 61. J. Lippert, *Socialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I.*, Vídeň 1896, str. 88. F. Graus, *Chudina městská v době předhusitské*, str. 62.

³⁰ Například zpráva kronikáře o založení špitálu ve žďárském klášteře (*FRB II.*, str. 531). Všechny dostupné doklady o založených špitálech v Čechách a na Moravě jsou sebrány v autorově studii *České špitály v období feudalismu* (v rukopise).

³¹ Srovn. například údaje, které přináší Riegger, *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen II.*, Praha a Lipsko 1787, str. 326—378 a J. H. Sommer, *Das Königreich Böhmen I—XVI.*, Praha 1833—1849.

2. Majetek a důchody špitálu

Zřízení špitálního nadání vyžadovalo kromě projevu vůle zakladatele, že chce založit³² nebo že zakládá špitál, a jeho faktické činnosti zakladatelské³³ především toho, aby nadání bylo dostatečně zabezpečeno hmotnými prostředky z vlastního jmění zakladatelova nebo z majetku osoby třetí.³⁴ Kromě toho muselo být založení špitálu potvrzeno panovníkem³⁵ a příslušným církevním jurisdikcionářem.³⁶

Souhlasu panovníka jakožto nejvyššího představitele státní moci se založením špitálního nadání bylo zapotřebí především proto, že posloupnost testamentární byla ve starém českém právu značně omezena,³⁷ takže bez jeho souhlasu nemohl nikdo svobodně disponovati svým majetkem pro případ smrti,

³² *CIM II.*, čís. 41, str. 106: „Ego Cunradus dictus de Pomuk... me obligo et promitto hospitale construendum circa Clatoviensem civitatem.“

³³ Tak nebylo například uskutečněno založení špitálu v Písku, které měli roku 1351 provést křižovníci s červenou hvězdou (Pelzel, *Kaiser Karl IV.*, *Urkundenbuch I.*, čís. 185, str. 179—181), které pak provedl roku 1404 písecký měšťan Mikuláš z Volyně (*CIM II.*, čís. 769, str. 996). Podobně tomu bylo i roku 1352 v Sušici, kde křižovníci s červenou hvězdou faktické založení špitálu neprovedli, přestože tento úmysl projevili (Pelzel, *Kaiser Karl IV.*, *Urkundenbuch I.*, čís. 186, str. 181—182), takže faktickým zakladatelem špitálu v tomto městě se stal vratislavský probošt Jenec, který jej vybudoval z prostředků darovaných sušickými měšťany (*Libri erectionum I.*, čís. 199, str. 96).

³⁴ Tak například roku 1303 věnovali páni z Lichtemburka prostředky na založení špitálu, ale faktickou činnost zakladatelskou provedli opat a konvent kláštera (*Regesta II.*, čís. 1984, str. 855). Podobně z prostředků věnovaných Rožmberky založil roku 1365 kněz Václav, správce farního kostela v Blatné, špitál v Bavorově (*Libri erectionum I.*, čís. 110, str. 53).

³⁵ *CIM II.*, čís. 41, str. 105; čís. 159, str. 274; čís. 175, str. 289; čís. 250, str. 384; čís. 368, str. 359; čís. 377, str. 550; čís. 727, str. 938—9; čís. 749, str. 968; čís. 765, str. 989; čís. 769, str. 997. *Regesta II.*, čís. 2726, str. 1190. Pelzel, *Kaiser Karl IV.*, *Urkundenbuch I.*, čís. 185, str. 180; čís. 186, str. 181—2. *Libri erectionum VI.*, čís. 89, str. 169.

³⁶ Tak špitály zakládáné v Čechách potvrzoval biskup, později arcibiskup pražský (*Libri erectionum I.*, čís. 4, str. 3; čís. 160, str. 79; čís. 29, str. 19; čís. 110, str. 55; čís. 199, str. 96; *Libri erectionum II.*, čís. 253, str. 137; čís. 270, str. 148; čís. 286, str. 157; čís. 361, str. 213; *Libri erectionum III.*, čís. 426, str. 288; *Libri erectionum V.*, čís. 887, str. 656—7; *Libri erectionum VI.*, čís. 217, str. 215—8). Na Moravě příslušela tato pravomoc biskupovi, později arcibiskupovi olomouckému (např.: *Regesta II.*, čís. 375, str. 146). Arcibiskupem pražským bylo také potvrzeno založení českého špitálu v Římě (*Libri erectionum II.*, čís. 270, str. 148). Tito církevní jurisdikcionáři vykonávali nad špitály v těchto zemích také nejvyšší pravomoc ve věcech duchovních s výjimkou špitálu chebského, který byl podřízen v letech 1256—1271 biskupu fezenskému (*CIM II.*, čís. 7, str. 32; *Regesta II.*, čís. 759, str. 304).

³⁷ Čelakovský, *Právo odúmrté ke statkům zpupným v Čechách*, Praha 1882 str. 1. Kapras, *O církevním majetku v českém státě*, sep. z *České Revue*, roč. XV., str. 3 a 7—8. V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1964, str. 143. Srovn. k tomu též J. Kejř, *Stát, církev a společnost v disputacích na pražské universitě v době husitské a Husově*, *Rozpravy ČSAV*, Praha 1964, roč. 74, str. 30—35.

tím méně pak činiti odkazy ke zbožným účelům.³⁸ Zásada, že zřízení každého nadání ke zbožnému účelu, ať již jeho poživitelem je kdokoli, musí být potvrzeno panovníkem,³⁹ došla širokého uplatnění především v praxi dvorského soudu ve sporech odúmrtních, který všechny majetkové dispozice ve prospěch zbožných nadání nebo chudých, jež se staly bez souhlasu panovníka, považoval za neplatné.⁴⁰ Mělo se tím zabránit tomu, aby panovník nebyl poškozován ve svém právu odúmrtním, jež tvořilo podstatnou část jeho příjmů,⁴¹ a zameziti hromadění majetku v „mrtvé ruce“, což bylo obecně formulováno v 32. článku *Maiestatis Carolinae*⁴² a v 93. článku Řádu práva zemského.⁴³

Požadavek, že založení špitálního nadání musí být potvrzeno církevním jurisdikcionářem, byl dán jednak jeho povahou nadání zřízeného ke zbožnému účelu, jednak tím, že kultová zařízení, jako kaple, kostely a hřbitovy, jež při špitálech vznikala, musela být vysvěcena a začleněna do církevní organizace a rámce farního systému,⁴⁴ který právě v době největšího rozkvětu špitálnictví v našich zemích dosáhl pevného základu.⁴⁵

Protože však působnost kultových zařízení u špitálních nadání zřizovaných nezůstala dlouho omezena jen na percipienty nadání a postupem doby se rozšířila i na ostatní obyvatelstvo, jež původně patřilo pod církevní pravomoc farního kostela, bylo zakládání špitálů sledováno správci farních kostelů se vzrůstající nevolí, a to zejména proto, že jim účastí farníků na bohoslužbách ve špitálních kostelích unikala část jejich příjmů ať již za bohoslužebné úkony nebo na sbírkách v kostelích při bohoslužbách pořádaných. Z těchto důvodů se stalo zvykem vyžádati si ke zřízení špitálního nadání také souhlas správce farního kostela, v jehož farnosti měl býti špitál založen.⁴⁶

Souhlas kněze farního kostela se zřízením špitálního nadání v hranicích jeho farnosti se stal postupně obligatorní podmínkou toho, aby nadání bylo potvr-

³⁸ *Všehrd VI.*, 22, str. 274 (ed. Jireček, M. Viktorina ze *Všehrd o právech země české knihy devatery*, Praha 1874). Kapras, l. c., str. 3.

³⁹ *Všehrd VI.*, 22, str. 274. Viz např. *CIM III.*, čís. 504, str. 853.

⁴⁰ *AČ XXXVII.*, část 2, čís. 20, str. 1382.

⁴¹ Kapras, l. c., str. 3 a 7; V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu*, 1964, str. 143.

⁴² *CIB II—2*, str. 133.

⁴³ *CIB II—2*, str. 255.

⁴⁴ S. Reicke, *Das deutsche Spital und sein Recht im Mittelalter II.*, Kirchenrechtliche Abhandlungen, seš. 113—114, Stuttgart 1932, str. 120.

⁴⁵ Hinschius, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland I—VI.*, Berlin 1869—1897, II. díl, str. 261. Künstle, *Die deutsche Pfarrei und ihr Recht zu Ausgang des Mittelalters*, Kirchenrechtliche Abhandlungen seš. 20, Stuttgart 1905, str. 20. V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu*, str. 110.

⁴⁶ Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 11, str. 8; *CIM II.*, čís. 163, str. 277. Byl-li špitál založen bez souhlasu správce farního kostela, docházelo často mezi ním a fundátorem ke sporům (např.: *Regesta II.*, čís. 968, str. 377; *Libri erectionum I.*, čís. 4, str. 3). Správce farního kostela většinou však od svých námitek proti založení špitálu ustoupil, jestliže se mu ze strany zakladatele dostalo uspokojujícího odškodnění (viz např.: Teplý, *Dějiny města Jindřichova Hradce I—1*, str. 148).

zeno církevním jurisdikcionářem příslušné diecéze.⁴⁷ V některých případech bylo výslovně zdůrazňováno i v královských listinách, že panovník potvrzuje založení špitálního nadání proto, že duchovní správce příslušného farního kostela nemá proti jeho zřízení v hranicích své farnosti námitek.⁴⁸ Za udělení souhlasu se založením špitálu v hranicích své farnosti a za újmu, která tím duchovnímu správci farního kostela vznikla, dostával odškodné, jež mu bylo vypláceno z příjmů špitálního nadání⁴⁹ nebo jinou vhodnou formou, například zřízením mešní nadace ve farním kostele nebo zvelebením samotného kostela z prostředků zakladatele špitálu.

Splnění všech těchto formálních náležitostí však ještě nedostačovalo k tomu, aby špitál mohl s úspěchem plnit své poslání. K tomuto účelu bylo třeba zajistiti jeho existenci dostatečnými hmotnými prostředky. Špitální jmění se v celém rozsahu nevytvořilo najednou a také ne výlučně jen z prostředků věnovaných zakladatelem, nýbrž narůstalo pozvolna po celou dobu trvání špitálu od chvíle jeho založení. Základní majetek věnovaný špitálům jejich zakladateli byl tak postupně rozmnožován darováním dalších statků jednak od zakladatelů samotných nebo jejich dědiců, jednak darováním statků a důchodů osobami třetími.

Špitální jmění nebylo jednotné povahy a zásadně jest nutno rozdělití je především na statky movité a na statky nemovité. Stejně tak jest třeba rozlišovati v něm statky darované fundátorem při založení a statky darované později, nebo osobami jinými než fundátorem.

Toto rozlišení je nutné respektovat proto, že ne všechny statky a důchody, jež dohromady tvořily zdánlivě jednotné špitální jmění, byly co do svého právního postavení stejné povahy.

⁴⁷ Ještě před potvrzením špitálního nadání dávali si totiž jimi zmocněnými orgány na místě vyšetřit, zda založením špitálu nebude způsobena nějaká újma farnímu kostelu a jeho správci (*Regesta IV.*, čís. 1378, str. 558). Jindy opět stanovili určitou lhůtu, během níž mohly zainteresované osoby podati své námítky proti založení a potvrzení špitálního nadání (*Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 218).

⁴⁸ Např.: *CIM II.*, čís. 765, str. 988 a čís. 769, str. 998.

⁴⁹ *CIM II.*, čís. 163, str. 278; čís. 769, str. 988; čís. 765, str. 989; *Regesta IV.*, čís. 2003, str. 785; Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 31, str. 26; *Regesta IV.*, čís. 1378, str. 558; F. Tadra, *Soudní akta konsistoře pražské III.*, Praha 1896, str. 189. Někdy bylo placení odškodného předmětem sporu mezi správcem farního kostela a špitálem. (Viz např. *Regesta III.*, čís. 123, str. 52; A. Horčíčka, *Urkundenbuch der Stadt Aussig*, čís. 56, str. 41; Oehm, *Paměti královského města Kouřimě I.*, Praha 1894, str. 73). Odškodněním nejsou však platy a úroky, popř. bohoslužebné taxy, které dostávají ze špitálních důchodů správci farních kostelů za výkon špitální „curae animarum“, kterou vykonávají buď sami, nebo jejich zástupci (*Libri erectionum I.*, čís. 221, str. 106; čís. 4, str. 3; čís. 199, str. 96; *Libri erectionum II.*, čís. 286, str. 158; *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 217; *Regesta II.*, čís. 1612, str. 693; *Regesta III.*, čís. 968, str. 377; Turek, *Dějiny veřejné péče o chudé v Sušici od 14. století*, Publikace městského musea v Sušici sv. 14, Sušice 1937, str. 8; Sedláček, *Děje města Čáslavě*, Praha 1874, str. 160; K. Turecký, *500 let Sozimovy nadace chudého špitálu v Polné*, Polná 1947, str. 12).

Rozdíl mezi statky nemovitými a movitými jest patrný již na způsobu, jakým jsou špitálu odevzdávány. Zatímco darování statků movitých se právně odbylo jejich prostým odevzdáním ze strany darovatele a přijetím ze strany špitálu, což byla běžná praxe při darování ročních platů menší hodnoty a ostatních jednorázových darů poskytovaných při různých příležitostech, u nichž je jen v některých případech zdůrazňována jejich vázanost k pevně stanovenému určitému účelu, nebylo tomu tak při darování nemovitostí a někdy také při darování ročních platů vyšší hodnoty, jež bývaly zajištěny na dědinách dárce. V těchto případech přiznávalo totiž staré české právo dárci do budoucna kontrolu darovaných statků,⁵⁰ přičemž odevzdání nemovitostí špitálnímu nadání, spojené s aktem založení špitálu, bylo podnětem ke vzniku zvláštního právního poměru mezi zakladatelem a nadáním jím založeném, do něhož pak vstupoval každý, kdo po smrti zakladatele nastoupil na jeho místo. Tento poměr jest v pramenech označován jako fundátorství⁵¹ a v soudobých listinách je jím označován soubor všech práv, která zakladatel k nadání nabýval. Tato práva jsou v literatuře ve svém celku velmi výstižně charakterizována jako práva zakladatelská.⁵² Vykonavatel těchto práv jest označován jako fundátor, což v právním slova smyslu ani zdaleka neznamena jen zakladatel,⁵³ protože fundátorem může být kterákoli osoba, jež s vlastním založením nadání neměla nic společného.

Vzhledem k oprávněním a právům, kterých zakladatel a tvůrce základů špitálního jmění z titulu vlastní činnosti zakladatelské originárně k celému špitálnímu nadání nabýval, a k právům, která byla přiznávána každému dalšímu dárci k majetku, který špitálu věnoval, jest třeba při charakterizování jednotlivých částí špitálního majetku věnovati pozornost pořadí, v jakém byly statky špitálům odevzdávány. Stejnou pozornost jest třeba věnovati i samot-

⁵⁰ *Všehrd VI.*, 24—3: „A při těch při všech takových nadáníech k záduší, k špitálu neb k obci móż každý ředitele a kolátory ustanoviti, kohož se jemu zdá, aby ty platy a dóchody vybírali... a potom i jiné ředitele spravedlivé, kteříž by v to spravování a řiezenie po jich smrti vkročiti měli, aby mohli ustanoviti.“

⁵¹ Na příklad *CIM III.*, čís. 401, str. 674 a 676.

⁵² V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů... I* str. 24.

⁵³ Termín sám o sobě značí jednak zakladatele, tj. osobu, která bezprostředně akt založení vykonala, jednak vykonavatele zakladatelských práv, jímž byla často osoba, která s vlastním aktem založení neměla nic společného. Tak skutečným zakladatelem špitálu sv. Maří Magdaleny v Plzni byl plzeňský měšťan Konrád z Dobřan, který je také v listině z roku 1322 označen jako „fundator“ tohoto špitálu (*Strnad, Listář král. města Plzně I.*, čís. 18, str. 14). Stejného termínu jest o něm použito i v listině z roku 1334 (*tamtéž*, čís. 35, str. 39), ale již v listině z roku 1367 jest jeden z jeho potomků, který s vlastním aktem založení neměl nic společného, označen také jako „fundator ejusdem hospitalis“ (*tamtéž*, čís. 99, str. 108). Roku 1374 se dovídáme o dvou zakladatelových potomcích, kteří jsou rovněž označováni jako „fundatores hospitalis“ (*tamtéž*, čís. 117, str. 126). Ostatní doklady o používání tohoto termínu jako termínu ryze právního a podrobný výklad jeho významu uvádí V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů... I.*, str. 15—20.

němu dárci, protože pozdější darování statků osobami jinými než fundátorem nebo členy jeho rodiny nutně omezuje fundátora ve výkonu jeho práv k špitálnímu nadání jako celku, takže v některých případech jest jejich přijetí špitálem vázáno na jeho výslovný souhlas.

Výrazně vystupuje do popředí rozdíl mezi statky nemovitými a movitými, jež tvoří dohromady komplex špitálního jmění, při jejich postavení ve feudálním daňovém systému. Přijetím darovaných movitostí nevznikají totiž špitálu žádné povinnosti charakteru veřejnoprávního nebo soukromoprávního, jež by byly spojeny s přijetím těchto statků a jejich držbou. U nemovitostí jest špitál naproti tomu povinen platiti z těchto statků nejen berní královskou, nýbrž plniti i ostatní břemena na nemovitosti váznoucí, jež jsou často povahy soukromoprávní, a to tak dlouho, dokud není od jejich plnění zcela nebo částečně osvobozen. Svůj význam tu má i pořadí, v němž byly statky špitálu věnovány, neboť v mnohých případech se eventuální osvobození od těchto břemen vztahuje jen na statky darované špitálu při založení, zatímco statky darované později zůstávají jimi nadále zatíženy.

Majetek některých špitálů byl velmi rozsáhlý, takže se rozlohou svých statků a výší příjmů z nich plynoucích zcela vyrovnaly panstvím některých menších feudálů.⁵⁴

Základy tohoto jmění položili již při založení špitálu sami zakladatelé špitálních nadání, kteří je velmi bohatě a štědře obdarovali statky a důchody, jež byly zárukou toho, že špitály mohou s úspěchem sloužiti účelu, k němuž byly zřízeny.⁵⁵

Zájem zakladatelů špitálních nadání se však neomezil jen na samotný akt založení a poskytnutí základních prostředků, potřebných k jejich existenci. Mnozí z nich pečovali ještě za svého života o to, aby jmění špitálního nadání jimi založeného vzrůstalo úměrně potřebám špitálu a za tímto účelem poskytovali ze svého jmění špitálům ještě další statky a důchody.

Tak například zakladatel plzeňského špitálu sv. Maří Magdalény přikoupil k němu hned v prvních letech po založení ves Ejpovice⁵⁶ a nedlouho poté daro-

⁵⁴ Tak lounský špitál měl roku 1556 1.473 kop míš, příjmů a 1.327 kop vydání (Z. Vinter, *Kulturní obraz českých měst II.*, str. 113, pozn. 43). Když roku 1781 zrušil Josef II. všechna špitální nadání a nařídil zřízení nadačních chudinských fondů, odvedla pražská obec fondu pro město Prahu zřízenému mezi jiným jmění špitálu sv. Pavia v hodnotě 166.087 zl. 9 kr., jehož roční výnos byl 7.771 zl. 42 kr. a jmění špitálu sv. Bartoloměje v hodnotě 66.699 zl. 21 kr. s ročním výnosem 3.589 zl. 21 kr. (*CIM I.*, str. CXXXIV, pozn. 339). Z ostatní literatury citujeme jenom příkladem F. Petr, *Špitál v Německém Brodě*, Zpráva městského musea v Německém Brodě 1924—25, str. 78, kde se vypočítává majetek tohoto špitálu.

⁵⁵ Viz například *CIM II.*, čís. 9, str. 23; čís. 41, str. 106; *CIM IV—1*, čís. 128, str. 187; *RTT II.*, str. 36 a 388; *Regesta IV.*, čís. 1565, str. 628; čís. 101, str. 33; Köpl, *Urkundenbuch Budweis*, čís. 38, str. 23; *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17; čís. 160, str. 78; *Libri erectionum III.*, čís. 426, str. 287.

⁵⁶ Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 32, str. 27.

val k špitálu ještě 7 kop 44 grošů ročního platu na svých dvorech v Boškově, 2 kopy platu ze dvora v Doubravě a jednu kopy platu, zapsanou na domě plzeňského řezníka Ripla. Kromě toho dostával špitál z dalších pěti dvorů v Boškově 32 vajec a 6 kuřat ročně.⁵⁷

Péče o zajištění špitálního nadání dostatečným jměním nezůstala omezena jen na osobu zakladatele, ale přešla i na členy jeho rodiny, kteří rozmnožovali majetek špitálů darováním dalších statků a důchodů.⁵⁸

Rozmnožení špitálního jmění členy fundátorovy rodiny bývalo někdy vázáno podmínkou, že bude zvětšen počet percipientů špitálního nadání.

Stalo se tak například roku 1364, kdy potomci zakladatele krumlovského špitálu rozmnožující majetek špitálu, stanovili, že počet špitálníků má být zvýšen o další čtyři osoby tak, aby ve špitále bylo pečováno nejméně o 17 nemocných a chudých, k jejichž obsluze mají být z prostředků špitálu udržovány tři služebné, nebo dvě služebné a jeden sluha.⁵⁹ Roku 1411 se s podobným případem setkáváme v Žatci, kde vdova po zakladateli špitálu odkázala do jeho užívání dvůr, který zdědila. Jsouc současně vykonavatelkou zakladatelských práv k tomuto špitálu, ustanovila, že v případě dalšího rozmnožení majetku tohoto špitálu má být přiměřeně zvýšen i počet percipientů nadání.⁶⁰

Vedení příkladem zakladatelů špitálních nadání, pečovali i ostatní obyvatelé země o rozmnožení majetku a důchodů některých dalších špitálů.⁶¹ Velmi štedře si v tomto směru počínaly zejména rady královských měst, do jejichž správy bývaly špitály po smrti fundátora pravidelně předávány. Tak například roku 1515 dostali kutnohorští měšťané od panovníka povolení, aby pro městský špitál zakoupili statky v hodnotě tří tisíc kop grošů.⁶² Podobného povolení k zakoupení platu za 50 kop grošů dosáhli roku 1519 i měšťané Kolína nad Labem.⁶³

Stávalo se také, že v darovacích listinách bylo pamatováno i na to, jak má být naloženo s výnosem špitálního jmění, kdyby se v budoucnosti zvětšila hodnota darovaného statku. Případ podobné dispozice se nám zachoval z roku 1344, kdy Lichtemburkové darovali žďárskému klášteru desátek z některých svých pozemků, přičemž v darovací listině určili, že budou-li na těchto pozemcích otevřeny rudné doly, má klášteru připadnouti také desátek z urbury,

⁵⁷ *Tamtéž*, čís. 42, str. 46.

⁵⁸ *Regesta II.*, čís. 1769, str. 761.

⁵⁹ Klimesch, *Urkundenbuch Krummaw*, Praha 1904, čís. 14, str. 53—4.

⁶⁰ Schlesinger, *Urkundenbuch der Stadt Saaz*, Praha 1892, čís. 344, str. 157.

⁶¹ *CIM II.*, čís. 7, str. 32; čís. 377, str. 550, čís. 594, str. 759; *CIM III.*, čís. 214, str. 369; čís. 275, str. 474—6; *Regesta II.*, čís. 1612, str. 692; čís. 1737, str. 746; *AČ XXVIII*, str. 149; *Libri erectionum II.*, čís. 361, str. 213; Köpl, *Urkundenbuch Budweis*, čís. 41, str. 26; Schlesinger, *Urkundenbuch der Stadt Saaz*, čís. 287, str. 128; Horčička, *Urkundenbuch der Stadt Aussig*, čís. 398, str. 176; čís. 413, str. 179; čís. 419; str. 182.

⁶² *CIM III.*, čís. 637, str. 1136—7.

⁶³ *Tamtéž*, čís. 670, str. 1198—9.

který má býti obrácen z poloviny na vydržování klášterního špitálu a z poloviny na nemocnici kláštera.⁶⁴ Aby donutili klášter k provedení svého příkazu, rozhodli, že v případě, kdyby se tak nestalo, mělo celé darování přejít na klášter sedlecký.⁶⁵

Přestože dary a odkazy ve prospěch špitálních nadání byly řádně zajištěny a také pravidelně plněny, přece jen se vyskytují případy, že špitály byly nuceny domáhat se někdy soudně plnění věčných platů nebo jiných odkazů. Jeden z takových případů byl projednáván roku 1496 před městským soudem v Plzni. Mlynář Jan, který byl povinen platit každou neděli do špitálu osobám v něm chovaným po jednom haléři věčného platu, který byl na mlýně zajištěn závětí Tomáše Pabiánka, odmítl jeho další plnění. Byl žalován správcem špitálu a usvědčen městskými knihami jakož i nepřetržitým plněním jeho předchůdci, při prohrál a musil tento plat odváděti do špitálu tak dlouho, dokud by jej nepřevedl na jiný grunt nebo jinak nezajistil.⁶⁶

Kromě statků, dvorů, ba i celých vesnic a jiných nemovitostí, které tvořily základ špitálního majetku, jež pro nedostatek místa není možné všechny v této studii jednotlivě uvádět, dostávaly špitály nesčetné platy menší hodnoty nebo hotové peníze, které bývaly v některých případech určeny ke speciálním účelům.

Početně jsou mezi nimi zastoupeny odkazy a dary hotových peněz určené na opravu a výstavbu špitální budovy nebo špitální kaple. V brněnské knize počtů v soupisu vydání například čteme, že město roku 1354 věnovalo z vybraných dávek 2 hřivny a jeden a půl groše na opravu budovy starobrněnského špitálu.⁶⁷ Více dokladů o prostředcích, věnovaných na stavbu a opravu špitální budovy nebo kostela, obsahuje druhý díl Strnadova „Listáře královského města Plzně“, kde roku 1453 nacházíme v závěti Markéty Berbetové tento odkaz: „...it. na špitál k sv. Maří Majdaleně, když by znamenitě zdi dělány byly 2 kopy grošů.“⁶⁸ Roku 1474 jiná plzeňská měščka, Anna Pořádková, ve své závěti odkázala „do špitála na potřeby 5 kop a na dílo 5 kop.“⁶⁹ Téhož roku odkázala také Dorota Bernatová „do špitála na dílo 5 kop.“⁷⁰ Aby peněz, věnovaných na výstavbu špitální budovy nebylo zneužito k jinému účelu, pověřil plzeňský měšťan Prokop Reš svého syna Jana, aby z peněz špitálu odkázaných vyplácel mzdy zedníkům a dělníkům, kterým by tato práce byla svěřena: „Item do špitála, když by se slušně od kamene dělalo a valně, odkazuje 10 kop a to aby Jan, syn jeho vydával dělníkům a zedníkům podle těch, kte-

⁶⁴ *Regesta IV.*, čís. 1379, str. 559.

⁶⁵ *Tamtéž.*

⁶⁶ Strnad, *Listář král. města Plzně II.*, čís. 434, str. 356—7.

⁶⁷ Mendl, *Knihy počtů města Brna z let 1343—1365*, Brno 1935, str. 219.

⁶⁸ Strnad, *Listář král. města Plzně II.*, čís. 11, str. 6.

⁶⁹ *Tamtéž*, čís. 176, str. 157.

⁷⁰ *Tamtéž*, čís. 212, str. 179.

rýmž by bylo to dielo poručeno.⁷¹ Roku 1490 odkázal plzeňský měšťan Havel z Prahy „do špitála k sv. Máří Majdaleně na dielo na opravu 2 zl. rýn.“⁷² Na opravu kostela a špitální budovy pamatoval ve své závěti z roku 1495 také Martin Toch 5 kopami grošů.⁷³ Téhož roku věnovala ke stejnému účelu 2 kopy grošů Markéta Penížková.⁷⁴ Ve stejném roce pamatovala na zvelebení kostela ve špitále sv. Maří Magdalény také Dorota Křížová, která ve své závěti odkázala 5 kop grošů „na špitál k sv. Máří Majdaleně když budú kuor dělati“.⁷⁵ Roku 1500 odkázala Svata Maternová „do špitálu chudým na jich potřeby 5 kop a na stavenie téhož špitála také 5 kop.“⁷⁶ Roku 1503 přispěla Anna Šafránková dvěma a půl kopami grošů na udržování špitálního kostela⁷⁷ a Jan Rejsek 10 kopami grošů na opravu špitální budovy.⁷⁸ Jan, řezník z Přeštic, odkázal roku 1505 „do špitála na stavenie 5 kop.“⁷⁹ O dva roky později odkázal plzeňský soukeník Erhart „na opravu špitálskú 20 kop.“⁸⁰ Velký je i odkaz Václava Hodoně, který ve své závěti věnoval 50 kop grošů, „aby byly obráceny na špitál na stavenie.“⁸¹

Z roku 1534 máme zachování zprávu o kšaftu staroměstského měšťana Václava Mělnického, který v něm odkázal „na špitál na Mělnice u Loukovy brány na opravu sto kop míšenských.“⁸²

Protože i v jiných městech pamatovali jejich obyvatelé svými dary a odkazy na opravu špitální budovy,⁸³ stávalo se jen výjimečně, že by se špitál musel obracet na širší veřejnost s prosbou o příspěvky na opravu a znovuvýstavbu svých budov. Živelní katastrofou byl k tomu donucen správce špitálu v Žatci, který žádal duchovenstvo žateckého děkanství o uspořádání sbírky na stavbu kamenné špitální budovy, protože stará budova byla téměř zničena rozvodněnou řekou Ohří.⁸⁴

Mezi dary, věnovanými špitálům ke zvláštním účelům, patří i prostředky určené na topení lázně pro chudé špitálníky. Všude tam, kde špitály neměly své vlastní lázně,⁸⁵ byly tyto dary tak časté, že stačí uvést pro ilustraci jen několik příkladů.

⁷¹ *Tamtéž*, čís. 215, str. 180.

⁷² *Tamtéž*, čís. 225, str. 192.

⁷³ *Tamtéž*, čís. 404, str. 335.

⁷⁴ *Tamtéž*, čís. 410, str. 338.

⁷⁵ *Tamtéž*, čís. 419, str. 345.

⁷⁶ *Tamtéž*, čís. 474, str. 387.

⁷⁷ *Tamtéž*, čís. 545, str. 442.

⁷⁸ *Tamtéž*, čís. 548, str. 450.

⁷⁹ *Tamtéž*, čís. 597, str. 497.

⁸⁰ *Tamtéž*, čís. 602, str. 501.

⁸¹ *Tamtéž*, čís. 840, str. 699.

⁸² *AČ XXVIII.*, str. 57.

⁸³ Např. Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce I—2*, str. 100.

⁸⁴ Schlesinger, *Urkundenbuch der Stadt Saaz*, čís. 564, str. 239.

⁸⁵ *CIM II.*, čís. 41, str. 106. F. Dvorský, *Třebický okres, Vlastivěda moravská*, Brno 1906, str. 162.

Jedním z nich jest testament pražského měšťana Mikuláše a jeho manželky Kunhuty, kteří odkázali špitálu sv. Františka na konci mostu pražského jednu kopu grošů pražských věčného platu ročně, aby za ně byla pro nemocné připravována pravidelně lázeň.⁸⁶ Špitálu, který byl při klášteře sv. Ducha v Litovli, odkázala roku 1385 Anežka, dcera bohatého litovelského měšťana Konráda, 27 hřiven, aby z nich byla pro nemocné každých 14 dní vytápěna lázeň. Za dříví, jehož bylo k vytopení lázně použito, měly být zaplaceny 2 groše a každý nemocný měl dostat jeden groš, aby se po koupeli mohl posilnit jídlom a pitím.⁸⁷ Roku 1389 bylo odkázáno špitálu v Kolíně 10 kop grošů, jež byly určeny na přípravu lázně pro percipienty špitálního nadání.⁸⁸ Roku 1424 uložila Žofka Maršová z Plzně poručníku své závěti, aby „na každé suché dni chudým lidem zde v špitále v městě oběd... dal a ten den na však suché dni lázni chudým zjednal, aby se zmyli.“⁸⁹ Z důchodů špitálu, který měl být založen v Plzni na základě testamentu Markéty z Rožmitála, měla být jednou ročně vytápěna zádušní lázeň pro chudé.⁹⁰ Lázeň pro percipienty špitálního nadání v Kouřimi byla vytápěna z výnosu deseti kop ročního platu, který špitálu odkázal kouřimský měšťan Henzlin Biskupův.⁹¹

Další skupinu darů a odkazů tvoří prostředky, věnované na osvětlení špitálních místností. Tak Sigfried z Ejpovic odkázal roku 1385 do špitálu sv. Maří Magdalény chudým jednu kopu ročního platu, „ut idem lumen intra parietem stube positum utrisque infirmis luceat noctis tempore semper tam hiis, qui feurint in palacio, quam hiis, qui fuerint in stuba.“⁹² Podobného odkazu ve výši dvaceti grošů se dostalo i chudým ve špitále kolínském.⁹³

Zakladatelé špitálních nadání pamatovali ovšem také na to, aby zaopatřili chudým ve špitále dostatečné množství dřeva k vytápění místností.⁹⁴ Kromě nich pamatovali na tuto okolnost i jiní, kteří špitálům potřebné množství dřeva buď přímo sami věnovali nebo jim poskytli prostředky na jeho zakoupení.

Tak roku 1359 daroval opat a konvent sázavského kláštera špitálu v Českém Brodě roční plat a kromě toho „de silvis monasterii... sive pro igne... necessario seu pro eptis Sejus reparandis 10 plaustra fruticum sive lignorum annuatim recipienda, quae ligna ibi tenebuntur recipere, ubi eis procurator monasterii indicabit.“⁹⁵ V kupní smlouvě, která byla uzavřena o prodeji domu mezi bakalářem Jakubem a Ludmilou, vdovou po Vaňkovi Zeleném, bylo ustanoveno,

⁸⁶ Tadra, *Listy kláštera zbraslavského*, Praha 1903, čís. 102, str. 54.

⁸⁷ V. Pinkava, *Litovelský okres, Vlastivěda moravská*, Brno 1903, str. 79.

⁸⁸ Vávra, *Dějiny král. města Kolína nad Labem*, Kolín 1888, str. 55.

⁸⁹ Štrnad, *Listář král. města Plzně II.*, čís. 177, str. 194.

⁹⁰ *Tamtéž*, čís. 446, str. 366.

⁹¹ *CIM III.*, čís. 275, str. 475.

⁹² *CIM I.*, čís. 138, str. 147.

⁹³ Vávra, *l. c.*, str. 55.

⁹⁴ *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17.

⁹⁵ *Tamtéž*, čís. 24, str. 15.

že Jakub bude po Ludmilině smrti povinen zakoupiti pro městský špitál v Ústí nad Labem za dvě kopy grošů dříví.⁹⁶ Na základě rozhodnutí Ferdinanda z Ditrichsteinu dostával invačický špitál kromě jiného od vrchnosti každoročně také 52 sáhů dřeva.⁹⁷

Vedle velkého množství darů v naturáliích určených k výživě špitálních, bylo pamatováno také na jejich oblečení. Dosti často se tak stalo již přímo v zakládací listině špitálního nadání. Přesto se však setkáváme i s tím, že na zakoupení prádla a sukna pro percipienty špitálního nadání byl špitálu darován zvláštní roční plat. Stalo se tak na příklad roku 1388 v Českých Budějovicích, kde měl na základě testamentu měšťana Pitlavera dostávat špitál k tomuto účelu roční plat ve výši půl kopy grošů pražských.⁹⁸ Ze zvlášť určeného platu bylo kupováno sukno na ošacení chudých také ve špitále kouřimském.⁹⁹

Někdy bylo pamatováno i na zakoupení svící pro špitální kostel nebo kapli. Na udržování věčného světla ve špitální kapli a na nákup mešního vína a hostií zřídila například roku 1413 fundátorka žateckého špitálu zvláštní roční plat.¹⁰⁰

Některým špitálům pozemkově vrchnostenských měst připadaly i odúmrti po poddaných. Bylo tomu tak například v Litomyšli¹⁰¹ a v Židlochovicích, kde podle privilegia vrchnosti, mohli židlochovičtí svobodně kšaftovati, a to tak, že zemře-li někdo bez přímých dědiců, připadal jeho majetek z poloviny sourozencům a z poloviny obci a špitálu.¹⁰² Stejně tak od roku 1552 připadala polovina odúmrtí špitálu pardubickému.¹⁰³

V královských městech se s podobnými případy nesetkáváme. Nechuť panovníků k tomu, aby odúmrti po měšťanech královských měst spadaly na špitály, vyjadřuje například i list krále Vladislava z roku 1511, kterým dal svůj souhlas k založení špitálu v Litoměřicích s tím, že obyvatelé města „nemají ani odúmrti k témuž špitálu bez vuole a zvláštnieho našeho povolení nadávati ani odkazovati.“¹⁰⁴

V některých městech se špitály podílely i na výnosu mýta, které se tam vybíralo, a na poplatcích vybíraných od řemeslníků a obchodníků. Tak špitálu v Bavorově byl od roku 1364 zajištěn pravidelný roční příjem jedné hřivny grošů z mýta, které se ve městě vybíralo ve prospěch pánů z Rožmberka.¹⁰⁵ Dvanáct zlatých ročně z městského mýta dostával také špitál ve Valašských

⁹⁶ Horčička, *l. c.*, čís. 384, str. 173.

⁹⁷ A. Kratochvíl, *Ivančický okres, Vlastivěda moravská*, Brno 1904, str. 165.

⁹⁸ Kōpl, *l. c.*, čís. 458, str. 240.

⁹⁹ *CIM III.*, čís. 275, str. 475.

¹⁰⁰ Schlesinger, *l. c.*, čís. 360, str. 162—3.

¹⁰¹ Z. Nejedlý, *Dějiny města Litomyšle a okolí I.*, Litomyšl 1903, str. 210.

¹⁰² A. Kratochvíl, *Židlochovický okres, Vlastivěda moravská*, Brno 1910, str. 49.

¹⁰³ Sakař, *Dějiny Pardubic nad Labem*, Pardubice 1920—7, II—2, str. 204.

¹⁰⁴ *CIM III.*, čís. 618, str. 1099.

¹⁰⁵ *Libri erectionum I.*, čís. 110, str. 55.

Klobúkách.¹⁰⁶ Na výnosu všech cel a ungeltů, placených řeznickým cechem v Kutné Hoře, se podílel tamní špitál, kterému připadal každý čtvrtý vybraný groš.¹⁰⁷ Tento špitál dostával také pravidelné příspěvky z masných a pekařských krámů a z vaření piva.¹⁰⁸

K příjmům některých špitálů patřila někdy i část soudních pokut z určitého panství nebo města a některé pokuty, které byly ukládány živnostníkům a řemeslníkům za nehodnotné zboží nebo za přestupky proti cechovním a tržním řádům.

Desátek ze všech soudních pokut, vybraných na panství úpském, dostával na příklad od roku 1260 špitál v Trutnově.¹⁰⁹ Podobně tomu bylo i v Jindřichově Hradci, kde si fundátoři vyhradili pro sebe jurisdikci na špitálních statech, ale výnos této jurisdikce věnovali špitálu.¹¹⁰

Na městský špitál pamatovala také městská rada budějovická, když roku 1351 dělala narovnání mezi mistry pláteníky a jejich tovaryši. V závěrečných člancích tohoto narovnání jest totiž ustanovení, že kterákoli z obou stran by toto narovnání porušila, musí mezi jiným dát do špitálu pět liber vosku na svíce.¹¹¹

Vinařský řád města Strážnice z roku 1417 obsahoval ustanovení, že „kdoby dělníky ku práci v sobotu do večera nutil, za potupu práva zaplatí dva zlaté na chudé a strážnický špitál.“¹¹²

V Krumlově byli voleni dva řezniční mistři, kteří měli dohlížet na to, aby ve městě bylo prodáváno jen nezávadné maso. Dozor nad nimi měli další dva jiní mistři a jestliže zjistili, že některý z nich zanedbal svou povinnost a závadné maso nezabavil, musil společně s tím, u něhož bylo závadné maso zjištěno, zaplatit kromě pokuty rychtáři a biřici ještě navíc jeden groš pokuty do špitálu.¹¹³ Také pekaři, kteří se provinili proti předpisům o prodejní době, musili zaplatit do špitálu půl groše pokuty.¹¹⁴

Na pokuty, které zaplatili špitálu jindřichohradečtí živnostníci, upozorňuje F. Teplý.¹¹⁵ O tom, že tyto pokuty bývaly dosti často a ve značné výši ukládány se můžeme přesvědčit například u špitálu kroměřížského, kde příjem

¹⁰⁶ F. V. Peřinka, *Valašsko-klobúcký okres*, Vlastivěda moravská, Brno 1905, str. 60—61.

¹⁰⁷ J. Kejř, *Právní život v husitské Kutné Hoře*, Praha 1958, str. 238.

¹⁰⁸ *Tamtéž*, str. 240.

¹⁰⁹ *CIM II.*, čís. 9, str. 33.

¹¹⁰ *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 217.

¹¹¹ *Köpl*, I. c., čís. 80, str. 53.

¹¹² F. Dvorský, *Strážnický okres*, Vlastivěda moravská, Brno 1914, str. 95.

¹¹³ Schmidt-Picha, *Urkundenbuch der Stadt Krummou II.*, Praha 1910, čís. 200, článek 11, str. 57.

¹¹⁴ *Tamtéž*, čís. 200, čl. 13, str. 57.

¹¹⁵ *Dějiny Jindřichova Hradce II—1*, str. 91.

¹¹⁶ F. V. Peřinka, *Dějiny města Kroměříže I.*, Kroměříž 1913, str. 322.

z těchto pokut byl v 16. století druhou nejvyšší položkou mezi všemi ostatními příjmy špitálu.¹¹⁶

Vedle peněžitých pokut bylo do špitálů odevzdáváno i zabavené zboží živnostníků, kteří se provinili proti ustanovením o jeho jakosti.

Z roku 1443 máme zprávu o tom, že se v Krumlově prodával mezi chudinu zabavený chléb, který neměl předepsanou váhu, a výtěžek prodeje byl odevzdáván škole a špitálu. Ještě téhož roku bylo však nařízeno, že zabavený chléb nemá být prodáván, ale rozdělen do špitálu, do školy a mezi chudé.¹¹⁷

Artikule cechu řeznického města Krumlova z roku 1447 nařizovaly, aby rychtář zabavil maso těch přespólních řezníků, kteří je chtějí ve městě prodávat a vyhýbají se předepsané kontrole o jeho jakosti. Jestliže zabavené maso bylo čisté a nezávadné, měl je rychtář dáti do špitálu a do školy, nebylo-li tomu tak, pak je měl spálit.¹¹⁸ Dozorčím orgánům ve Valašském Meziříčí ukládaly artikule cechu řeznického dbáti na to, „aby pro obec vždy dosti masa zdravého bývalo, maso však hubené a nehodné aby, u kterého mistra by je našli, pobrali a do špitálu dali.“¹¹⁹ Kutnohorští zabavovali maso těch přespólních řezníků, které neprodali do zavírací hodiny a snažili se je uschovat u některého z kutnohorských měšťanů, jež pak předávali městskému špitálu.¹²⁰

Maso zabavené židům, kteří je nesměli prodávat, bylo odevzdáváno do špitálu v Přerově¹²¹ a v Kroměříži.¹²²

Příjmy špitálů byly také zvětšovány almužnami, které ve prospěch jejich percipientů odevzdávali návštěvníci bohoslužeb ve špitální kapli, a různými sbírkami, jež byly na chudé ve špitálech pořádány.

Tak na chudé ve špitále v Jindřichově Hradci vybírali almužny obyčejně při jarmarce kněží špitálního kostela.¹²³ V rudných komorách kutnohorských odkládali stranou někteří horníci pro špitál kusy stříbrné rudy („handštány boží“), kterých špitálští úředníci odnášeli plné pytle.¹²⁴

Vybírání almužen ve prospěch špitálu bývalo mnohdy předmětem zvláštní úpravy v samotných fundačních listinách nebo jiných k tomu účelu vydaných aktech. Jasného rozhodnutí o tom, kdo jest oprávněn vybírat ve špitálním kostele almužny a jak s nimi má nakládati, bylo třeba především proto, že si na ně činili nárok duchovní správci farních kostelů, kteří se zřízením špitálního nadání a existencí jeho kultových zařízení v hranicích své vlastní farnosti cítili poškození a zkrácení na svých příjmech, jež dosud z farnosti měli.

Úprava tohoto druhu byla provedena roku 1354 v Ústí nad Labem, kde

¹¹⁷ Schmidt-Pičha, *l. c.*, čís. 199, str. 55.

¹¹⁸ *Tamtéž*, čís. 200, článek 10, str. 56; čís. 264, str. 74.

¹¹⁹ E. Domlivil, *Valašsko-meziríčíský okres, Vlastivěda moravská*, Brno 1914, str. 112.

¹²⁰ J. Kejř, *Právní život v husitské Kutné Hoře*, str. 238.

¹²¹ Kreutz, *Přerovský okres, Vlastivěda moravská*, Brno 1927, str. 80.

¹²² F. V. Peřinka, *l. c.*, str. 322.

¹²³ Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce II – 2*, str. 19.

¹²⁴ Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst II.*, str. 107.

správci farního kostela byl určen pevně stanovený roční plat, který měl dostávat jako odškodné za újmu, jež mu vznikla na jeho příjmech tím, že v hranicích jeho farnosti byl založen špitál. Vybírání almužen ve špitálním kostele bylo svěřeno správci špitálu, který měl její výnos obracet ve prospěch percipientů špitálního nadání.¹²⁵ Podobně tomu bylo i v Kamenici, kde bylo roku 1359 zakladatelem určeno, že výnos almužny, jež bude vybrána ve špitálním kostele, patří percipientům nadání.¹²⁶

Na chudé ve špitále sv. Antonína v Hradci Králové směl jeho správce vybírat almužny buď přímo ve špitále nebo před jeho branou. Výnos almužny byl určen k úhradě potřeb percipientů špitálního nadání. Ve výroční dny založení špitálu byl však jeho správce povinen odevzdávat polovinu vybrané almužny správci místního farního kostela.¹²⁷ Roku 1396 bylo upraveno vybírání almužny ve špitálním kostele v Sezimově Ústí tak, že almužna zde vybraná patřila špitálu, všechny ostatní dary a oběti pak správci místního farního kostela.^{127a}

K příjmům špitálů patřil také zcela nebo zčásti výnos ofěry ze špitálního kostela¹²⁸ a poplatky za pohřby na špitálním hřbitově.¹²⁹

Poslední neméně důležitou součástí špitálního jmění byly statky a důchody, jež byly zakupovány z vlastních prostředků nadání, což se ovšem stávalo velmi zřídka.¹³⁰

Každé darování nemovitostí špitálnímu nadání muselo být schváleno panovníkem,¹³¹ který svůj souhlas s darováním statků adresoval buď darovateli¹³² nebo špitálu.¹³³ Byl-li tento souhlas k nabytí darovaných statků adresován špitálnímu nadání, stávalo se tak často s výminkou, že špitál je povinen opatřit si zvláštní povolení panovníka ke každému dalšímu rozmnožení svých statků.¹³⁴ V některých případech, zejména ve městech královských, bylo třeba vyžádati si souhlas panovníka i ke směně nebo prodeji špitálních statků.¹³⁵ Stejně tak

¹²⁵ Horčička, *Urkundenbuch der Stadt Aussig*, čís. 56, str. 42.

¹²⁶ *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 19.

¹²⁷ *Libri erectionum II.*, čís. 286, str. 158.

^{127a} Tadra, *Soudní akta konsistoř pražské III.*, čís. 106, str. 190.]

¹²⁸ *Libri erectionum I.*, čís. 221, str. 106.

¹²⁹ *Regesta IV.*, čís. 1378, str. 558; *Libri erectionum II.*, čís. 286, str. 158.

¹³⁰ *AČ XXVIII.*, str. 62; *RTT II.*, str. 86; *CIM II.*, čís. 352, str. 514; Strnad, *Listář král města Plzně II.*, čís. 701, str. 599; Schlesinger, *Urkundenbuch der Stadt Saaz*, čís. 493, str. 214.

¹³¹ *Všehrd VI.*, 24—1. Srovn. *AČ XXXVII*, část 2, čís. 26, str. 1382.

¹³² *Desky zemské království českého*, řada I., sv. 2., Praha 1935, čís. 441, str. 192.

¹³³ *CIM II.*, čís. 368, str. 538.

¹³⁴ Tamtéž: „...si quis vel si qui redditus vel possessiones hospitali prefato contingat erogari de cetero regius noster ad hoc requiratur et obtineatur consensus...”

¹³⁵ *Regesta II.*, čís. 2497, str. 1075; Schlesinger, l. c., čís. 387, str. 171; *CIM II.*, čís. 368, str. 538; čís. 874, str. 1181; *CIM III.*, čís. 637, str. 1136—7; čís. 670, str. 1198. Srovn. též *CIM II.*, čís. 250, str. 385.

bylo nepřipustné, aby tyto statky byly bez výslovného svolení panovníka zapisovány špitálům do zemských desk.¹³⁶ Případy, že povolení tohoto druhu byla špitálům udělována paušálně v jedné listině pro všechny statky, kterých špitál po svém založení jakýmkoli způsobem nabude, jsou poměrně řídkou výjimkou.¹³⁷

Protože se do zemských desk zásadně nezapisovaly statky pozemkově vrchnostenských poddanských měst, nebylo možné, aby tam byly zapisovány statky, které tato města zakoupila z vlastních prostředků pro špitály v nich fungující. Proto také, když roku 1498 zakoupili měšťané poddanského města Bystřice nad Pernštýnem pro městský špitál některá zboží a dědictví, byl tento majetek zapsán do desk majiteli panství, který se bystřickým zavázal, že je špitálu nezcizí.¹³⁸

Statky a důchody byly špitálům odevzdávány několika způsoby. Nejčastěji se tak dalo jako prosté darování, což byl běžný způsob používaný při věnování hotových peněz, rent a platů menší hodnoty a jiných movitostí. Jindy bylo pro převod majetku z darovatele na nadání používáno věnné terminologie¹³⁹ nebo bylo zdůrazňováno, že darované statky jsou špitálu odevzdávány jen do věčného užívání.¹⁴⁰ V některých případech se však setkáváme i s tím, že statky jsou špitálu odevzdávány darovatelem do vlastnictví¹⁴¹ nebo „se vším panstvím“.¹⁴²

Právní důsledky jednotlivých způsobů darování statků nadáním, zřizovaným ke zbožným účelům, analyzoval velmi podrobným způsobem již před lety Vaněček,¹⁴³ na jehož práci tímto upozorňujeme každého čtenáře, který by hledal o tomto předmětu podrobnější informace.

Statky a důchody, darované špitálům jejich zakladateli, spolu s těmi, jichž z jakéhokoli titulu nabyly později, tvoří ve svém celku soubor majetku — universitas bonorum, z něhož vyrůstala představa špitálního nadání jako právnické osoby,¹⁴⁴ jež byla ve středověku označována termínem záduší.¹⁴⁵ Bylo to jmění, jehož výnos byl určen k pevně stanovenému účelu, totiž k podporování chudých a nemocných, přičemž percipienti nadání byli pouhými jeho uživateli

¹³⁶ *RTT II.*, str. 14, 36—7; *CIM II.*, čís. 749, str. 969; čís. 769, str. 998; *CIM III.*, čís. 637, str. 1137; čís. 670, str. 1199.

¹³⁷ *CIM II.*, čís. 765, str. 990.

¹³⁸ Tenora, *Z paměti města Bystřice nad Pernštýnem*, Brno 1909, str. 74.

¹³⁹ *CIM II.*, čís. 41, str. 106; *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17; čís. 110, str. 53—4; čís. 221, str. 106; čís. 199, str. 96; *Libri erectionum VI.*, čís. 89, str. 169.

¹⁴⁰ *Regesta II.*, čís. 1984, str. 855.

¹⁴¹ *Libri erectionum I.*, čís. 221, str. 106.

¹⁴² *Libri erectionum II.*, čís. 389, str. 230. Srovn. k tomu: *Všehrd VI.*, 24—4, strana 275: „Než ktož kde dává grunty nebo plat s panstviem, tu žádných ředitelov nenie potrebie, než ti sami, komuž jest dáno, sobě vybierajú, leč by kto dal k špitálu.“

¹⁴³ *Základy právního postavení klášterů... I.*, str. 25—41.

¹⁴⁴ V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů... I.*, str. 39. E. Weiss, *Institutionen des römischen Privatrechts*, Basilej 1949, str. 124.

a neměli zásadně vlivu na jeho správu a nebyli ani legitimováni k tomu, aby jeho jménem jednali nebo je procesně zastupovali.

Organizace špitálního nadání a jeho správa byly zcela v rukou fundátora,¹⁴⁶ který také určoval orgány, jež mají špitální nadání spravovat. O bezprostřední a přímé závislosti špitálního nadání na zakladateli nás na příklad přesvědčuje královská listina z roku 1511, kterou se povolovalo založení litoměřického špitálu. Stanovilo se zde, že litoměřičtí měšťané mají statky špitálu „k moci a právu i držení té obci a městu připojiti a to jmíti, držeti, vlásti i s tím v témž právě městském podle užívání špitálu obyčeje se vším aneb na diele jakožto s jiným vlastnictvím aby mohli činiti.“¹⁴⁷

Orgány pověřené zakladatelem správou špitálního nadání zastupovaly špitály ve všech právních jednáních a pečovaly o rozdělování špitálních důchodů mezi percipienty nadání. Bez souhlasu fundátora nesměli však správci špitálního nadání jeho statky zeizovati, směňovati nebo jimi jinak disponovati, a to ani tehdy, když by to bylo k zřejmému prospěchu nadání. Jejich omezení v tomto směru šlo někdy tak daleko, že se bez svolení fundátora nesměli jménem špitálu uvázat v držení statků darovaných špitálnímu nadání někým jiným než fundátorem. V neposlední řadě bylo jejich povinností skládati fundátoru každoročně účty ze správy špitálního jmění.

3. Postavení fundátora a fundátorství

Činnost fundátorů při vytváření režimu špitálních nadání byla velmi významná. Oprávnění k této činnosti, jejíž náplní jsou práva zakladatelská, nabýval první fundátor a současně zakladatel originárně založením nadání.¹⁴⁸

Způsob, jakým fundátor nabyl oprávnění k výkonu zakladatelských práv, byl zdůrazňován i v soudobých středověkých listinách. Jest tomu tak například u špitálu žateckého, který byl založen tamním měšťanem Otlinem, který roku 1390 odkázal ve svém testamentu zakladatelská práva k tomuto nadání své manželce Kateřině,¹⁴⁹ již královská listina z roku 1400 označuje společně s Klárou Rothuetlinovou jako „eiusdem hospitalis secunde fundatrices.“¹⁵⁰ Z užitého označení jest zřejmé, že stále ještě bylo v živé paměti, že Otlin, man-

¹⁴⁶ Termínu „záduší“ jest v listinách běžně používáno. Viz například: *CIM III.* čís. 401, str. 675; *Desky Zemské království českého*, řada I., sv. 2, čís. 441, str. 192. Teige, *Místopis...* I—2, str. 340. Výklad termínu viz u V. Vaněčka, *Základy právního postavení klášterů...* I., str. 25 a násl.

¹⁴⁷ E. Weiss, *l. c.*, str. 124.

¹⁴⁸ *CIM III.*, čís. 618, str. 1099.

¹⁴⁹ V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů...* I., str. 24.

¹⁵⁰ Schlesinger, *l. c.*, čís. 202, str. 88.

¹⁵¹ *CIM II.*, čís. 727, str. 939.

žel Kateřiny, byl před lety znám jako „primus fundator“,¹⁵¹ který nabyl zakladatelských práv k špitálnímu nadání originárně založením, kdežto Kateřina a Klára je získaly odkazem bez vlastní činnosti zakladatelské, stávající se v pořadí druhými fundátory. V listině z roku 1402 jsou již obě označeny jako „fundatrices“ špitálu;¹⁵² v listinách z let 1409 a 1411 se o Kateřině mluví jako o patronce špitálu.¹⁵³ Listina z roku 1413 vyzdvihuje závislost špitálního nadání na fundátoru a označuje Kateřinu a její nástupce za držitele tohoto (žateckého) špitálu.¹⁵⁴

Aby si zajistili prioritu při výkonu zakladatelských práv, zdůrazňují i zakladatelé špitálu v Jindřichově Hradci, že oni jsou „fundatores principales“,¹⁵⁵ tj. že nabyli zakladatelských práv ke špitálnímu nadání originárně založením.

Trvalé právo na nerušený výkon zakladatelských práv si zajišťují pro sebe i páni z Vartemberka, když trvají na tom, aby oni a jejich dědici byli uznáni „in perpetuos fundatores, tutores et patrones hospitalis“,¹⁵⁶ který byl založen jejich předky.

Zajištění zakladatelské priority mělo zaručit prvnímu fundátorovi a jeho přímým dědicům nerušený výkon všech zakladatelských práv nad celým špitálním nadáním, v němž by mohli být omezeni obdarováním špitálu třetí osobou, jež pak byla rovněž fundátorem a vykonávala přinejmenším zakladatelská práva nad statkem, který sama špitálu věnovala.¹⁵⁷ Případy podobného omezení původního zakladatele špitálního nadání a jeho dědiců při vykonávání zakladatelských práv nad nadáním jako celkem se vyskytovaly dosti často a jak ještě níže uvidíme, snažili se jim fundátoři co nejvíce zamezit.

S označením „principalis fundatrix“ se v pramenech setkáváme také u špitálu sv. Anny v Hradci Králové,¹⁵⁸ kde jest tímto termínem označena Kristina,

¹⁵¹ *Libri erectionum VI.*, čís. 89, str. 169.

¹⁵² Schlesinger, *l. c.*, čís. 271, str. 120.

¹⁵³ *Tamtéž*, čís. 326, str. 150 a čís. 343, str. 156.

¹⁵⁴ *Tamtéž*, čís. 363, str. 165.

¹⁵⁵ *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 217: „Item volumus eciam, ut heredes et successores nostri legitimi... eodem jure gaudeant, quo et nos fundatores principales gaudeamus, dum in hac vita viveremus.“ Z citované části zakládací listiny vidíme, že potomci zakladatele mohli být snadno v plném výkonu zakladatelských práv omezeni a proto jim první fundátor již přímo v zakládací listině zajišťuje do budoucna nerušený jejich výkon. V případě špitálu jindřichohradeckého mohli však být ve výkonu zakladatelských práv k nadání jako celku omezeni i zakladatelé, kteří je získali originárně činností zakladatelskou, a to tehdy, jestliže špitál obdaroval některý z členů jejich rodiny, který pak nad darovaným statkem vykonával všechna práva prvního fundátora: „Item volumus eciam perpetuis temporibus observari, ut si umquam quis ex nobis fundatoribus iam dictis ac nostris heredibus et successoribus legitimis aliquos census seu agros pro dicto hospitali donaverit sub tuitione, dominio et defensione eiusdem dantis et donantis ac heredum et successorum ipsorum ea, quae dabuntur, permaneant.“

¹⁵⁶ *Libri erectionum II.*, čís. 253, str. 137.

¹⁵⁷ *Všehrd VI.*, 24—3, str. 275.

¹⁵⁸ *CIM II.*, čís. 250, str. 384.

jedna z několika původních zakladatelů tohoto špitálu. V tomto případě však použitý termín nezdůrazňuje, že jmenovaná Kristina má právo na nerušený výkon zakladatelských práv k celému špitálnímu nadání, nýbrž jen podtrhuje její iniciativu, kterou vyvinula při založení tohoto nadání, nad nímž vykonávají zakladatelská práva všichni fundátoři společně.

Výkon zakladatelských práv byl snadno převoditelný na jiné osoby. Nejčastěji byl právní nástupce fundátora ustanoven již přímo v zakládací listině špitálu. Nechybí ovšem ani doklady o tom, že tato práva byla předmětem právního obchodu v technickém slova smyslu.¹⁵⁹

Byl-li zakladatelem špitálního nadání jednotlivec, vykonával od počátku bez omezení všechna práva, jež mu k nadání jím založenému příslušela. V případě, že zakladatelů bylo více, rozhodovali buď všichni společně nebo každému ze zakladatelů příslušel jen výkon určité části zakladatelských práv. Nejčastěji v podobných případech vykonával každý z fundátorů tato práva nad tou částí majetku, který sám špitálu daroval.

Příkladem společného rozhodování více fundátorů jest špitál sv. Anny v Hradci Králové. V listině, kterou Jan Lucemburský založení tohoto špitálu potvrzuje, zaručuje se všem čtyřem fundátorům právo na společný výkon zakladatelských práv: „...persone predicte in vita sua et qualibet earum plenam et plenissimam dispositionem et potestatem in bonis et facultatibus cum jure patronatus ecclesie ipsius hospitalis ac eciam ipsius hospitalis habeant et habere debeant difficultate et impedimento quolibet...“¹⁶⁰ Povšimněme si zdůraznění toho, že tato práva mají vykonávat „řečené osoby neb kterákoliv z nich po dobu svého života.“ Tím je jasně řečeno, že zakladatelé práva k špitálu po sobě navzájem dědí, že však současně, pokud jsou živi alespoň dva z nich, stěží bude moci rozhodovat jeden bez druhého úplně samostatně. Dědická sukcese potomků některého ze zakladatelů zde nepřichází v úvahu, protože po smrti posledního ze zakladatelů přechází výkon těchto práv na městskou radu královéhradeckou.¹⁶¹

V některých případech zajišťoval fundátor svému rozhodnutí o osudu špitálního nadání trvalou platnost tím, že zdůraznil, že toto rozhodnutí učinil se souhlasem svých právních nástupců.

S tímto případem, jakož i s uplatněním zásady společného rozhodování několika fundátorů se v praxi setkáváme u špitálu sv. Maří Magdalény v Plzni.

Podle platného právního řádu patřil výkon zakladatelských práv nad tímto špitálním nadáním fundátoru a jeho dědicům.¹⁶² Proto když roku 1322 odevzdá-

¹⁵⁹ *CIM III.*, čís. 401, str. 675—6; V. Oharek, *Tišnovský okres, Vlastivěda moravská*, Brno 1923, str. 121.

¹⁶⁰ *CIM II.* čís. 250, str. 384.

¹⁶¹ *Tamtéž*: „Post mortem vero predictarum personarum predicta omnia ad iudicem et juratos civitatis Grezensis... devolvantur...“

¹⁶² Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 31, str. 26.

val zakladatel tento špitál do správy řádu německých křižáků, učinil tak se souhlasem svých budoucích právních nástupců, neboť právo jmenovati správce špitálního jmění bylo jedním z nejčastěji uplatňovaných práv zakladatelských,¹⁶³ přičemž orgány pověřené správou špitálu mohly být fundátorem kdykoli vyměněny.

Po smrti zakladatele tohoto špitálu se stali jeho fundátory Henzl, syn Heřmanův, a Konrád, syn Janův, kteří vykonávají zakladatelská práva společně. Proto také se roku 1374 při prodeji jedné z nemovitostí, která patřila špitálu, zdůrazňuje, že k tomu dali oba fundátoři svůj souhlas: „... (cum) consensu, pariterque consilio eiusdem hospitalis fundatorum, scilicet Henzlini Hermani et Conradi Joehlini...“¹⁶⁴

O tříštění zakladatelských práv k špitálnímu nadání mezi více fundátorů nemůžeme mluvit u těch špitálů, nad nimiž zakladatelská práva vykonávají městské rady jednotlivých měst. Stejně tak je tomu i u špitálů spravovaných jinými komunitami, neboť v těchto případech jest tu vždy jen jeden fundátor, jehož vůlí vytváří představenstvo komunity.

V případech, kdy výkon zakladatelských práv byl rozdělen mezi více fundátorů, docházelo často mezi nimi k neshodám a ke sporům, z nichž některé se projednávaly i před městskými soudy.

Jeden z takových sporů řešila na příklad roku 1418 rada Starého města Pražského, když rozhodovala při mezi Annou Štukovou a Machnou Rokycanskou o to, kdo má obsazovat uprázdněná místa percipientů špitálního nadání, jehož fundátory byly obě jmenované sporné strany. Spor byl rozhodnut tak, že Anně Štukové bylo přiznáno právo rozhodovati o obsazování dvou míst percipientů nadání, protože její rodina přispívala na vydržování špitálu dvěma třetinami jeho ročních důchodů, kdežto Machna Rokycanská měla obsazovati zbývající jedno místo, protože z prostředků její rodiny byla hrazena jen jedna třetina špitálních výdajů.¹⁶⁵

Jak prameny ukazují, bývalo běžným zjevem, že každý, kdo daroval špitálu nějakou nemovitost, měl právo vyhradit si bez ohledu na fundátora a jeho práva k nadání pro sebe výkon zakladatelských práv a vliv na správu darovaného statku.¹⁶⁶ Z tohoto důvodu se fundátoři domáhali toho, že darování statků osobami, které dosud neměly nad špitálním nadáním žádná zakladatelská práva, musí jimi být předem schváleno.

Tak například roku 1502 daroval Jan Hlaváč z Třebřich špitálu v Novém městě Pražském, který stál proti kostelu sv. Ambrože, ves Čelechovice a výslovně určil, „že to má spravovati a opatrovati až do své živnosti a po smrti jeho dědici a budoucí jeho mají k tomu přihlídati s poctivými purgmistrem

¹⁶³ *Tamtéž*, čís. 18, str. 14.

¹⁶⁴ *Tamtéž*, čís. 117, str. 126.

¹⁶⁵ Tomek, *Dějepis města Prahy III.*, str. 260—1.

¹⁶⁶ *RTT II.*, str. 391; *CIM III.*, čís. 504, str. 853—4.

a konšely Nového města Pražského.“ Protože dal jasně najevo vykonávati nad touto vsí a jejími důchody z titulu fundátora zakladatelská práva, bylo třeba vyrovnati se s nároky fundátora špitálu, jemuž patřila zakladatelská práva k tomuto špitálnímu nadání jako celku, která by měl vykonávati i nad touto darovanou vesnicí. Narovnání se stalo zřejmě vzájemnou dohodou mezi zúčastněnými stranami, protože špitál se směl uvázati v držení této vsi teprve tehdy, když k tomu „povolení své dali Pytkovští, jakožto fundátorové toho špitálu.“¹⁶⁷

Proti podobnému darování statků k špitálům, jež měla nutně za následek omezení práv fundátora k nadání jako celku, bránili se někteří z nich tím, že si výslovně vymínili již přímo v zakládací listině dohled na správu špitálních statků, a to i těch, jež budou špitálům v budoucnosti darovány osobami jinými než členy fundátorovy rodiny.

S výhradou tohoto druhu se setkáváme například u špitálu v Jindřichově Hradci, která se však nevztahovala na statky a důchody, jež byly špitálu darovány členy fundátorovy rodiny.¹⁶⁸

Jak se dovídáme z královské listiny z roku 1331, zajistil si pro sebe a své dědice správu statků, jež budou v budoucnosti špitálu darovány, také zakladatel špitálu sv. Maří Magdalény v Plzni.¹⁶⁹

Přesto ale roku 1465 vykonávali dohled na správu těchto špitálních statků dva fundátoři. Byli to jednak měšťané plzeňští, kteří z rozhodnutí panovníka kontrolovali správu statků, jež špitálu věnovali obyvatelé města,¹⁷⁰ jednak bratři Václav a Jan z Kutné Hory, o nichž panovník prohlašuje, že nemají býti ve svých právech ke špitálu zkráceni. Městské radě plzeňské pak panovník nařizuje, že jim nemá brániti ve výkonu zakladatelských práv nad statky, jež špitálu věnovali jich předchůdci — potomci prvního zakladatele a fundátora.¹⁷¹

Uspořádání těchto poměrů se stalo zvláštní královskou listinou, která se vyznačuje dvěma zajímavostmi. Především je z ní naprosto jasně patrno, že u středověkých špitálních nadání mohli dva fundátoři vykonávati všechna nebo některá ze zakladatelských práv nad těmi statky, které špitálu darovali buď oni sami nebo jejich předkové, a to nezávisle na sobě, ovšem pod podmínkou, že nebudou jeden druhého ve výkonu těchto práv rušit. Současně se však v této listině setkáváme s tím, že panovník bez ohledu na to, že jeden z jeho

¹⁶⁷ *CIM I.*, čís. 195, str. 319.

¹⁶⁸ *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 217: „Insuper volumus, si umquam ex contributione elemosinarum communitatis sive aliarum quorumcumque praeter dominos Novaedomus aliqui census pro dicto hospitali emerentur, ut tales census dominio nostro... subsint eo modo, quo census Cruciferorum Novaedomus, gubernandi et defendendi.“ Srovn. k tomu pozn. čís. 155.

¹⁶⁹ *Strnad, Listář král. města Plzně I.*, čís. 31, str. 26: „...eidem Conrado, haeredibus et successoribus suis salvum perpetuo jus remaneat patronatus una cum regimine et gubernatione hospitalis ipsius et bonorum suorum ad illud pertinentium in praesenti et quae ad id pervenire poterunt in futuro...“

¹⁷⁰ *CIM III.*, čís. 274, str. 472.

¹⁷¹ *Tamtéž*: „Nolumus autem, ut hac nostra concessione Wenceslao et Johanni, fra-

předchůdců potvrdil původnímu zakladateli nadání vykonávání zakladatelských práv nad statky, které kdy špitálu připadnou, toto ustanovení ruší a činí dispozice zcela jiné, jež hluboce zasahují do práv fundátora a jeho dědiců.

Toto je zjev, s nímž se u středověkých špitálních nadání setkáváme v našich zemích dosti často, a to především ve městech královských. V podstatě se zde jedná o omezení nadací vrchnosti a práv fundátora panovníkem, tedy zjev, který v jiné oblasti, kde rovněž vystupují do popředí poměry zakladatelské, jest celkem neznámý. Jest tomu tak zejména u klášterů, kde je panovník současně fundátorem.¹⁷²

K omezení fundátorů špitálních nadání panovníkem dochází všude tam, kde byl špitál založen z prostředků věnovaných měšťany královských měst. V těchto případech se totiž na založení nadání podílel také panovník, a to přinejmenším ztrátou svého práva odúmrtního k darovaným statkům,¹⁷³ později pak i zkrácením svých příjmů z berně královské a ostatních dávek, jež původně ze statku darovaného špitálu dostával, a od jejichž placení špitál pravidelně osvobodil.¹⁷⁴ Toto hmotné zainteresování panovníka na samém aktu založení špitálního nadání a v neposlední řadě i to, že byl pánem města, jej opravňovalo k tomu, aby zasahoval do úpravy poměrů špitálních nadání, jež by jinak byla bez omezení příslušela prvnímu zakladateli a jeho právním nástupcům jako fundátorům.

Vnější formou, kterou se oprávnění panovníka zasahovati do práv fundátorů projevovalo, byl poměr zakladatelský. Proto všude tam, kde bylo třeba zdůraznit panovníkovo právo zasahovati do organizace a správy špitálního nadání, bylo nutno označiti tuto činnost jako činnost zakladatelskou, což se dalo tak, že se panovníkovi přímo připisoval akt založení, i když nadání fakticky nezaložil, ani nevěnoval prostředky na jeho udržování. Panovník byl pak nazýván fundátorem a jeho poměr k nadání označován jako fundátorství.

Přitom není vyloučeno, že právě na těchto základech vyrostl v pozdější době pojem nadací moci státní.

tribus de Montibus Cuthnis, circa regimen illorum bonorum, que ipsorum antecessores dicto hospitali contulerunt, a civibus predictae civitatis Plznensis aliquod preiudicium generetur.“

¹⁷² U českých klášterů věnoval pečlivou pozornost zakladatelským poměrům V. Vaněček, který ve své třídílné práci *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě I—III.*, Praha 1933—1939, probral všechny dostupné prameny a nikde se nesešel s tím, že by fundátor klášterního nadání byl ve svých právech omezován třetí osobou. Stalo se tak proto, že stav pramenů, jak Vaněček několikrát výslovně upozorňuje, nedovolil zatím zkoumat zakladatelské poměry na jiných fundacích než královských a šlechtických, v kterýchžto případech omezení fundátorů třetí osobou nepřichází vzhledem k jejich politickému a mocenskému postavení v úvahu.

¹⁷³ Viz výše pozn. čís. 37.

¹⁷⁴ Viz níže str. 81 a násl.

S fikcí, že panovník získává právo disponovati špitálními nadáními z titulu zakladatelské činnosti, se setkáváme v listině Jana Lucemburského z roku 1331, kterou daruje některé pozemky k založení kaple v budějovickém špitále a zdůrazňuje, že tato kaple jest: „...in hospitali per quendam Zachariam, olim civem nostrum de Budyewois, *nostro et heredum nostrorum, Boemie regum, nomine fundatam et intitulatam*...“¹⁷⁵ V tomto případě nejde však o fingované založení ze strany panovníka v čistém slova smyslu, protože panovník zde přece jen nějaké prostředky na vybudování a zvelebení špitálu poskytl. Doklady o zásazích panovníka do zakladatelských práv k tomuto špitálu jsou více než dostatečné.¹⁷⁶

Přesvědčivější doklad o tom, jak si panovník zajišťuje vliv na špitální nadání předstíráním jeho založení, přináší listina Václava IV. z roku 1400, kterou se potvrzuje založení špitálu v Žatci. Přes to, že zde panovník nevěnoval na založení špitálu žádné prostředky, kromě toho, že špitál osvobodil od daňových břemen,¹⁷⁷ prohlašuje o sobě, že „...*auctoritate regia Boemie...novum hospitale in preurbio Zaczensi ante portam... fundavimus, ereximus et dotavimus, fundamus, erigimus et dotamus*...“¹⁷⁸

Dokladem, který zřejmě vyjadřuje právní názor své doby, že panovník je nejvyšším fundátorem špitálních nadání, zakládaných z prostředků měšťanů královských měst, je listina Václava IV., kterou se potvrzuje založení špitálu ke cti sv. Jošta a sv. Alžběty v Písku. Listina jednak potvrzuje důležitost fundátorství jako poměru právního, jednak potvrzuje i to, že právní nárok na zasahování panovníka do správy špitálních nadání mu připadal z titulu fundátora, neboť sám o sobě prohlašuje, že jest „*supremus fundator, dominus et patronus*“¹⁷⁹ tohoto špitálu.

V 15. století se vůbec názor shora vyjádřený objevuje v královských listinách mnohem častěji, než ve stoletích předcházejících. Je zřejmé, že v této době již nebylo naprosto žádných pochyb o tom, že panovníkovi, jakožto nejvyššímu fundátoru, přísluší právo nad špitály v královských městech.

Typickým příkladem, který tento názor dokumentuje, jest špitál v Lounech.

Roku 1437 píše císař Zikmund v jedné ze svých listin: „A jakož Bero, ...měštěnin z Lún, klášter pod Lúny přes most za řekú Ohří svaté Anny zdělal... nadal a správu a panství rodině své a tomu městu našemu ostavil, a že ten klášter u válkách a pro války zšel, svolili jsme a svolujeme jmenovanému městu našemu špitál chudým udělati a to zboží k špitálu obrátiti, jim na tom věčnú správu a panství dávajíce“¹⁸⁰

¹⁷⁵ *CIM II.*, čís. 158, str. 271.

¹⁷⁶ Köpl, *Urkundenbuch der Stadt Budweis*, čís. 43, str. 27; čís. 44, str. 28; čís. 85, str. 54; čís. 494; str. 261; *CIM II.*, čís. 381, str. 554; čís. 665, str. 855.

¹⁷⁷ *CIM II.*, čís. 727, str. 939.

¹⁷⁸ *Tamtéž*, str. 938.

¹⁷⁹ *CIM II.*, čís. 769, str. 997.

¹⁸⁰ *CIM III.*, čís. 122, str. 217.

Tímto opatřením se jmění vrátilo svému původnímu účelu, protože Bero upustil od založení špitálu jen na naléhání církevních činitelů, kteří jej přemluvili, aby jmění daroval na vybudování kláštera.¹⁸¹

Jiří Poděbradský ve svém listě z roku 1459 uplatňuje proti výše citovanému listu Zikmundovu znovu obecně již uznávanou zásadu, že panovníkovi patří nad špitály královských měst práva zakladatelská: „Quoniam autem ex dote ecclesiastica ius patronatus queritur fundatori omnem superioritatem bonorum temporalium, et ius patronatus in dicto hospitali nobis et successoribus nostris, Boemie regibus, plene reservamus.“¹⁸² Konšelům a purkmistru města Loun ponechává jen „nudam administrationem“ tohoto nadání.¹⁸³

Teprve roku 1479 se král Vladislav vzdal ve prospěch města práv vrchního fundátora: „A jakož svrchu dotčený král Jiří ostavil sobě i budoucím králuom českým při témž špitále vrchnie právo a fundátorstvie, to my z milosti naše dáváme již psaným purgmistru, konšelóm i obci ...dědičně a věčně, tak aby oni jako vrchní páni a fundátorové ten špitál měli...“¹⁸⁴

Nedlouho poté se však celá záležitost zkomplikovala tím, že se o svá práva přihlásil dědic původního zakladatele, Jan z Divic. V jednání, které s ním město o práva k špitálu vedlo, došlo záhy k dohodě a roku 1481 prodal Jan z Divic měšťanům lounským „ta všechna práva jeho i spravedlnost, kteréž a kteráž jemu jakožto pravému a po příbuzenství najbližšímu dědici po panu Berovi... řádně příslušala jsú a příslušejí...“¹⁸⁵ za roční plat 12 kop grošů míšenských. Ve smlouvě o prodeji sepsané jsou měšťané lounští na základě předchozí listiny krále Vladislava označováni již jako „praví a dědiční fundátorové“ tohoto špitálu.¹⁸⁶ Téhož roku povolil Jan z Divic lounským, aby u městského špitálu postavili kostel. Stalo se tak zvláštním dodatkem ke smlouvě, kterou má s měšťany „o fundátorstvie“ tohoto špitálního nadání.¹⁸⁷

Trvalost poměru zakladatelského jako zvláštního poměru právního, označovaného soudobým termínem fundátorství, existence několika fundátorů vedle sebe, dědičná sukcese k právům prvního zakladatele, právo fundátora disponovati těmito právy, která může i prodat, jakož i uznání práv vrchního fundátora, jež příslušejí králi českému, jsou zde zachyceny v listinách na příkladu více než typickém.

Roku 1486 se vzdal panovník svého vrchního práva k špitálu pod Vyšehradem a svěřil je městské radě Nového města Pražského. V listině o tom sepsané

¹⁸¹ *Tamtéž*, čís. 218, str. 378.

¹⁸² *Tamtéž*, čís. 218, str. 376.

¹⁸³ *Tamtéž*.

¹⁸⁴ *Tamtéž*, čís. 401, str. 674.

¹⁸⁵ *Tamtéž*, str. 675—6.

¹⁸⁶ *Tamtéž*.

¹⁸⁷ *Tamtéž*, str. 676.

se praví, že panovník dává novoměstským „...právo naše i také vrchnost, kterážto nám jakožto králi Českému přislušie k špitálu...atd.“¹⁸⁸

Obecně uznanou zásadu, že panovník jest nejvyšším fundátorem nad špitály v královských městech, potvrzuje jednoznačně i listina krále Vladislava z roku 1507, ve které panovník píše, že jej staroměstští konšelé prosili, „abychom jim vrchnie právo naše a podacie kostelní nového špitálu a kostela sv. Pavla dáti ráčili, ...že oni ten špitál na svooj náklad pro nemocné a chudé lidi vyzdvihli a vystaviti dali..., poněvadž jsou oni toho špitálu a kostela fundátorové, ...dali jsme a dáváme... (jim) to právo vrchnie naše...“¹⁸⁹

Panovníkovo právo na nejvyšší fundátorství nad špitály, které byly založeny měšťany nebo z prostředků královských měst samotných, potvrzují i doklady jiné, jež nás současně vedou k přesvědčení, že nad špitály, které byly založeny osobami stavu panského a rytířského, českému králi toto právo nepatřilo. Nehledě k dokladům níže citovaným, nemáme ostatně jiných dokladů o tom, že by český král vůbec kdy nad šlechtickou fundací jakéhokoli druhu nějaké své vrchní právo uplatňoval.

Do správy a poměrů těchto fundací zasahuje panovník jen tehdy, když k tomu získá zvláštní právní titul, ať již koupí, výměnou, odúmrtí nebo podobně, to jest teprve ve chvíli, kdy se tyto šlechtické fundace dostanou do přímého vlivu moci královské.

Tak královská listina z roku 1301 nás zpravuje o tom, že panovník potvrzuje založení šlechtické špitální nadace teprve tehdy, když se stal pánem města, ve kterém špitál fungoval.¹⁹⁰

Roku 1437 daroval císař Zikmund táborským „panství na špitále, ...kteréž jest na nás, jakožto krále Českého připadlo po smrti panie Anny, vdovy někdy Oldřichovy z Ústie... dali jsme a tímto listem dáváme ...městu Hradišti nebo Tábor a měšťanóm...“¹⁹¹ Také zde disponuje panovník právy k šlechtické špitální fundaci teprve tehdy, když mu připadla jako odúmrtí.

Neomezitelnost fundátorů z řad stavu panského a rytířského v jejich právech ke špitálním nadáním, která založili, dokazuje i listina krále Vladislava z roku 1481. Panovník v této listině dává obvyklý souhlas vyžadovaný právním řádem¹⁹² ke zřízení šlechtického špitálního nadání v Benátkách, které založil Bohuslav z Kunvaldu a na Dražicích, a aniž by na ni uplatňoval nějakých nároků výslovně zdůrazňuje, aby „panství téhož špitálu... zůstalo při témž Bohuslavu Dražickém a také dědicích nebo dědičkách i budoucích jich.“¹⁹³

¹⁸⁸ *CIM I.*, čís. 181, str. 292.

¹⁸⁹ *CIM I.*, čís. 201, str. 334.

¹⁹⁰ *CIM II.*, čís. 71, str. 133: „Nos Wencezlaus... donacionem et collacionem... in Upensi provincia... et in civitate Upa... que nunc nostra est... hospitali... constructo.. nostrum benigne prestamus assensum...“

¹⁹¹ *CIM III.*, čís. 115, str. 201.

¹⁹² *Všehrd VI*, 24—1, str. 275.

¹⁹³ *RTT II.*, str. 388.

4. Správa špitálu a jeho majetku

Správa špitálů a špitálních statků nebyla organizována jednotným způsobem. Jinak a jinými orgány bylo spravováno jmění špitálů klášterních; jinými orgány a jinou správní organizací se vyznačují špitály městské.

V obou případech však nejvyšším orgánem nad správou špitálního nadání in temporalibus zůstává vždy fundátor.

Termíny „administratio“,¹⁹⁴ „dispositio“,¹⁹⁵ „gubernatio“,¹⁹⁶ „rectura“,¹⁹⁷ „rectoratus“,¹⁹⁸ „regimen“,¹⁹⁹ „dirigere“,²⁰⁰ „disponere“,²⁰¹ „gubernare“²⁰², „ordinare“,²⁰³ „regere“²⁰⁴ nebo „zpravovati“²⁰⁵ kterými se v pramenech označuje účast fundátora nadání na jeho správě, nedávají nám bohužel samy o sobě možnost zjistit, jak dalece spravoval majetek špitálního nadání sám zakladatel nebo fundátor, neboť jest jich ve stejných listinách použito vedle sebe jak pro označení činnosti správních orgánů nadání, tak i pro označení dohlédací a řídicí činnosti fundátora. Jest však velmi pravděpodobné, že u některých špitálů fundátoři sami osobně vybírali a přijímali pro ně platy a důchody a vedli celé jejich hospodářství.

Nepochybné jest to u špitálu Sv. Ducha v Klatovech, jehož zakladatel se stal členem řádu křižovníků s červenou hvězdou, kterým špitál odevzdal, a po dobu svého života špitál in temporalibus spravoval.²⁰⁶ Podobně tomu bylo i u špitálu Sv. Ducha v Brně.²⁰⁷ Jak se zdá, byl osobně fundátorem a jeho dědici spravován i špitál proti kostelu sv. Ambrože v Praze.²⁰⁸ Zakladatelem a po jeho smrti jeho manželkou byl řízen také špitál žatecký, což je zřejmé z toho, že dispoice o osobě budoucího správce nadání mají vstoupiti v platnost teprve po smrti zakladatelovy manželky.²⁰⁹ Osobní řízení špitálního nadání fundátory lze

¹⁹⁴ *CIM II.*, čís. 218, str. 376; čís. 634, str. 812. *Libri erectionum I.*, čís. 221, str. 106.

¹⁹⁵ *CIM II.*, čís. 353, str. 516.

¹⁹⁶ *CIM II.*, čís. 159, str. 273; *Regesta IV.*, čís. 101, str. 33; *Libri erectionum I.*, čís. 160, str. 79; Schlesinger, *l. c.*, čís. 344, str. 156.

¹⁹⁷ Schlesinger, *l. c.*, čís. 344, str. 156.

¹⁹⁸ *CIM II.*, čís. 634, str. 812.

¹⁹⁹ *Libri erectionum I.*, čís. 253, str. 137; *Libri erectionum III.*, čís. 426, str. 288; *CIM II.*, čís. 159, str. 273; čís. 353, str. 516; Köpl, *l. c.*, čís. 41, str. 26; Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 31, str. 26.

²⁰⁰ Např. *CIM III.*, čís. 275, str. 474.

²⁰¹ Např. *CIM II.*, čís. 163, str. 277.

²⁰² *Libri erectionum I.*, čís. 160, str. 78; *Libri erectionum II.*, čís. 253, str. 137; *Libri erectionum VI.*, čís. 779, str. 578; Schlesinger, *l. c.*, čís. 344, str. 156.

²⁰³ Schlesinger, *l. c.*, čís. 344, str. 156.

²⁰⁴ *CIM II.*, čís. 163, str. 277; *Regesta II.*, čís. 546, str. 210.

²⁰⁵ *AČ XXXVII.*, částka 3, čís. 8, pozn. 5, str. 1851.

²⁰⁶ *CIM II.*, čís. 41, str. 106.

²⁰⁷ Sujan, *Dějepis Brna*, Brno 1928, 2. vyd., str. 94 a 103.

²⁰⁸ *AČ XXXVII.*, částka 3, čís. 8, pozn. 5, str. 1851.

²⁰⁹ Schlesinger, *l. c.*, čís. 259, str. 112.

předpokládat i u špitálu sv. Anny v Hradci Králové²¹⁰ a u špitálu tachovského.²¹¹

S ojedinělým případem omezení fundátora v jeho vlivu na správu špitálního nadání se setkáváme v Kouřimi, kde zakladatel tamního špitálu a po jeho smrti jeho manželka sice osobně spravovali špitál a jeho jmění, ale podléhali správci tamního farního kostela, který jim mohl výkon správy odejmout a pověřit vedením špitálních záležitostí jiného správce.²¹²

V převážné většině případů však fundátoři sami do správy špitálního majetku osobně nezasahovali a její výkon svěřovali buď městské radě nebo klášteru, přičemž si pro sebe a své nástupce ponechávali právo jmenovati správce špitálu, jehož pak buď sami, nebo prostřednictvím orgánů jimi pověřených kontrolovali.

V činnosti a působnosti orgánů, které se podílely na správě špitálního majetku, lze pozorovati jistý rozdíl mezi městy královskými a městy pozemkově vrchnostenskými. Tento rozdíl jest odrazem samostatnějšího politického a hospodářského života královských měst a závislého postavení měst poddanských.

V královských městech rozhodoval o správě špitálního nadání in temporalibus po dobu svého života jeho zakladatel.²¹³ Po jeho smrti připadalo toto právo jeho dědicům²¹⁴ a teprve po vymření fundátorovy rodiny přecházelo na městskou radu.²¹⁵ Všude tam, kde nebylo jiného výslovného ustanovení, nebo kde byl špitál založen z prostředků věnovaných městem, podléhala jeho správa zásadně dohledu a vedení městské rady.²¹⁶ V některých městech měl vedle městské rady rozhodující vliv na správu špitálního nadání a jeho statků také správce farního kostela.²¹⁷ Funkce, kterou fundátoři a orgány zde jmenované při správě špitálního majetku vykonávali, byla výlučně jen činností řídicí a dohlédací, neboť bezprostřední vedení agendy, spojené se správou špitálního nadání, měly z jejich pověření osoby jiné.

U špitálních nadání v poddanských městech pozemkově vrchnostenských zůstával dohled na správu jejich jmění nepřetržitě v rukou fundátorů a členů jeho rodiny, popřípadě majitele panství. Rada poddanského města byla pak na rozdíl od měst královských jen výkonným orgánem při správě špitálního majetku. Tak s výslovnou výhradou práva vrchního dohledu zakladatele²¹⁸ byla

²¹⁰ *CIM II.*, čís. 250, str. 384.

²¹¹ *CIM II.*, čís. 373, str. 546.

²¹² *Regesta II.*, čís. 1848 str. 794.

²¹³ *CIM III.*, čís. 274, str. 472.

²¹⁴ *CIM II.*, čís. 250, str. 384; *CIM III.*, čís. 274, str. 472.

²¹⁵ Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 32, str. 26; *tamtéž II.*, čís. 446, str. 367. Srovn. též k tomu pozn. čís. 209 a 210.

²¹⁶ *Regesta II.*, čís. 375, str. 146; čís. 759, str. 304; čís. 1612, str. 693; *Regesta III.*, čís. 1826, str. 712; *CIM I.*, čís. 134, str. 218; *CIM II.*, čís. 409, str. 595; čís. 634, str. 812; čís. 665, str. 855; čís. 769, str. 997; *CIM III.*, čís. 275, str. 474.

²¹⁷ *Regesta II.*, čís. 1848, str. 794—5; *CIM II.*, čís. 765, str. 989.

²¹⁸ *Libri erectionum I.*, čís. 160, str. 79.

r. 1370 pověřena výkonem správy místního špitálního nadání městská rada žlebská.²¹⁹ Tuto funkci vykonávala do r. 1377, kdy byl špitál předán fundátorem do správy kláštera,²²⁰ který jej spravoval rovněž pod přímým dohledem jeho potomků.²²¹ Podobně tomu bylo i u špitálu v Českém Brodě, jehož zakladatelem byl pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic. Tento špitál svěřil jeho nástupce a majitel města do správy městské rady,²²² jež sice jmenovala správce špitálního jmění,²²³ kteří však byli podřízeni přímému dohledu pražského arcibiskupa, jemuž byli povinni předkládati každoročně účty ze svého hospodaření ke kontrole.²²⁴ Postavení dohlédacího orgánu ve stejném rozsahu jako ve městech královských dosáhla rada tohoto města teprve rozhodnutím císaře Zikmunda z r. 1437.²²⁵ R. 1399 byla majitelem panství a města přiznána funkce dohlédacího a řídicího orgánu nad správou městského špitálu in temporalibus také radě města Jindřichova Hradce.²²⁶ I v tomto případě však fundátoři dále kontrolovali správu špitálu a když v ní později shledali nepořádky, svěřili ji svému vrchnostenskému úředníku.²²⁷ Podobným způsobem pod dohledem majitele panství vykonávala správu špitálních statků i městská rada pardubická.²²⁸ Někdy byla městská rada ze správy špitálu zcela vyloučena a tato byla svěřena zvláštnímu správci nadání, který byl podřízen přímo fundátoru a jeho dědicům,²²⁹ nebo byla vykonávána přímo vrchnostenským úředníkem.²³⁰

Jak jsme viděli výše na příkladu špitálu lounského, pokoušeli se i někteří panovníci o to, aby z rad královských měst udělali pouhé výkonné orgány správy špitálních statků, jako tomu bylo ve městech poddanských.²³¹ Ačkoliv byli panovníci uznáváni za nejvyšší fundátory špitálů v královských městech, neměla jejich snaha v tomto směru valného úspěchu a městské rady královských měst měly až na velmi nepatrné výjimky ke špitálnímu nadání stejný poměr jako původní jejich fundátor.

Výkonnými orgány správy špitálních nadání in temporalibus bývali ve městech pravidelně dva měšťané, kteří jsou v pramenech a literatuře označováni jako „procuratores hospitalis“,²³² „správy špitála“,²³³ „úředníci špitálští“,²³⁴

²¹⁹ *Tamtéž.*

²²⁰ *Libri erectionum II.*, čís. 253, str. 137.

²²¹ *Tamtéž.*

²²² *CIM II.*, čís. 440, str. 633.

²²³ *Tamtéž.*

²²⁴ *Tamtéž.*

²²⁵ *CIM III.*, čís. 96, str. 151.

²²⁶ *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 216.

²²⁷ F. Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce I—3*, str. 82, cituje instrukci majitele panství, kde se praví, že se tak stalo proto, „poněvadž správci kradli, špitál ožírali a chudinu napořád obírali.“

²²⁸ Sakař, *Dějiny Pardubic II—2*, str. 203.

²²⁹ *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17; *CIM IV—1*, čís. 128, str. 187.

²³⁰ *RTT II.*, str. 264; Schmidt-Picha, *l. c.*, čís. 280, str. 78.

²³¹ Viz výše pozn. 183.

²³² *Regesta III.*, čís. 1977, str. 768.

„kostelníci špitálští“,²³⁵ „poručníci a kostelníci špitálu“,²³⁶ „provisores“,²³⁷ „úředníci nad špitály a chudými“,²³⁸ „tutores et commissarii hospitalis, curatores hospitalis, rectores census hospitalis et collectores“²³⁹ a podobně. Velmi často byli současně také členy městské rady. V tomto případě byli do své funkce dosazováni současně při jmenování nové rady.²⁴⁰ Někdy tuto funkci vykonávali společně jeden nebo několik měšťanů a správce farního kostela.²⁴¹ Jejich jmenování prováděla městská rada, někdy ovšem za spoluúčasti fundátora.²⁴² Ti se také snažili o to, aby správa špitálního majetku byla svěřována takovým osobám, které by skýtaly záruku, že se z něho nebudou obohacovat. Proto si fundátoři vymíňovali, že vedení hospodářských záležitostí špitálů má být svěřováno takovým osobám, které mají dostatečné vlastní jmění.²⁴³

V Plzni, kde městské radě náleželo od 15. století právo dohlížeti na správu statků špitálu sv. Maří Magdalény, fungovali v této době vedle vlastního správce špitálu dva nebo tři měšťané jednak jako orgány výkonné, jednak jako orgány dohlédací.²⁴⁴

Funkční období těchto špitálních úředníků se pravidelně krylo s funkčním obdobím městské rady. Bylo však přípustné, aby byli funkce zproštěni i dříve, a to tehdy, jestliže se o špitální nadání nestarali tak, jak to vyžadovala jeho potřeba. Někteří z nich však zůstávali ve své funkci velmi dlouhou dobu. Tak na př. Prokop Malsa ji u plzeňského špitálu sv. Maří Magdalény zastával podle pramenných dokladů nepřetržitě nejméně po dobu 15ti let.²⁴⁵

Postavení těchto orgánů ke špitálnímu nadání bylo v celku volnější než postavení bezprostředních správců, neboť nebyli vázáni povinností bydlet ve špitále a celá jejich činnost byla převážně činností řídicí a dohlédací.

Vedle nich fungoval totiž u každého špitálu ještě zvláštní správce nadání in temporalibus, jehož povinností bylo bydlet ve špitále, vést osobně jeho hospodářství a řídit celý jeho vnitřní život. Podle velikosti a významu špitálu kolísal rozsah pravomoci tohoto správce mezi pravomocí správních orgánů právě zmíněných a pravomocí pouhého správce špitální budovy, jako tomu bylo na př.

²³⁵ Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce I—2*, str. 56.

²³⁶ Strnad, *Listář král. města Plzně II.*, čís. 87, str. 74; čís. 212, str. 179.

²³⁷ *Tamtéž*, čís. 396, str. 328; čís. 529, str. 429; čís. 579, str. 482; čís. 712, str. 599.

²³⁸ *Tamtéž*, čís. 707, str. 596.

²³⁹ *Regesta III.*, čís. 115, str. 50.

²⁴⁰ H. Jireček, *Královské věnné město Vysoké Mýto*, Vysoké Mýto 1884, str. 64.

²⁴¹ Z. Nejedlý, *Dějiny Litomyšle I.*, str. 211, pozn. 132—134.

²⁴² Gradl, *Die Chroniken der Stadt Eger*, Praha 1884, str. 236.

²⁴³ *Regesta III.*, čís. 1977, str. 768; *CIM II.*, čís. 765, str. 989.

²⁴⁴ *CIM II.*, čís. 440, str. 633; *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 216.

²⁴⁵ Schlesinger, *l. c.*, čís. 344, str. 156: „...ad quam gubernationem quodlibet consilium honestum virum de consilio aut de communitate, qui propria habeat et de bonis hospitalis non indigeat nec abimat, collocabit.“

²⁴⁶ Strnad, *Listář král. města Plzně II.*, čís. 87, str. 74.

²⁴⁷ *Tamtéž*, čís. 396, str. 328 k roku 1494 a čís. 712, str. 599 k roku 1509.

u špitálu v Jindřichově Hradci,²⁴⁶ v Pardubicích,²⁴⁷ v Hradci Králové,²⁴⁸ v Klatovech,²⁴⁹ a jinde.²⁵⁰ Mohl jím býti laický duchovní, který pak řídil špitální nadání nejen in temporalibus, nýbrž také in spiritualibus, vykonáváje zde curam animarum pro percipienty nadání.²⁵¹ Kromě duchovních zastávaly funkce správce špitálního nadání také osoby světské.²⁵² V pramenech jsou nazývány „provisor hospitalis“,²⁵³ „procurator seu magister hospitalis“,²⁵⁴ „custos, gubernator seu tutor domus s. hospitalis“,²⁵⁵ „magister hospitalis et rector“,²⁵⁶ „rector hospitalis“,²⁵⁷ „rector alias praefectus seu provisor hospitalis“,²⁵⁸ „praefectus hospitalis“,²⁵⁹ „prior seu procurator hospitalis“,²⁶⁰ „probošt špitálský“,²⁶¹ „commendator hospitalis“,²⁶² „prior hospitalis“²⁶³ a podobně.

Správce špitálu jmenoval buď sám fundátor²⁶⁴ nebo městská rada.²⁶⁵ V některých případech se na jmenování správce špitálního majetku podílelo více účastníků, nebo je prováděl správce místního farního kostela. Tak roku 1293 byl správce špitálního nadání v Jihlavě jmenován městskou radou a opatem kláštera želivského, jemuž byl špitál podřízen.²⁶⁶ Právo jmenovati správce českého špitálu v Římě patřilo jeho fundátorům, pánům z Rožmberka a kanovníkům treboňským.²⁶⁷ Bez ohledu na to, že ve fundační listině tohoto nadání bylo stanoveno, že jeho správcem má být osoba stavu duchovního, byla roku 1385 svěřena jeho správa osobě světské.²⁶⁸ Právo rozhodovati o způsobu provádění správy špitálních nadání v královských městech uplatňoval také často

²⁴⁶ Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce I—3*, str. 36 a 1—2, str. 128.

²⁴⁷ Sakař, *Dějiny Pardubic II—2*, str. 205.

²⁴⁸ *CIM III.*, čís. 170, str. 297.

²⁴⁹ Vančura, *Dějiny někdejšího královského města Klatov*, Klatovy 1927—1936, I—1, str. 520.

²⁵⁰ Tenora, *Z paměti města Bystřice nad Pernštýnem*, Brno 1909, str. 79 a 81. Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst II.*, str. 111.

²⁵¹ *Libri erectionum II.*, čís. 390, str. 231; *Regesta III.*, čís. 1973, str. 766.

²⁵² *CIM III.*, čís. 170, str. 297. Srovn. též pozn. čís. 273.

²⁵³ *Regesta II.*, čís. 1612, str. 693; *Regesta III.*, čís. 115, str. 50.

²⁵⁴ *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17.

²⁵⁵ *Libri erectionum II.*, čís. 270, str. 148.

²⁵⁶ *CIM II.*, čís. 594, str. 760; čís. 352, str. 515.

²⁵⁷ *Libri erectionum V.*, čís. 950, str. 701; čís. 1051, str. 761; Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 239, str. 267; Tadra, *Listy kláštera zbraslavského*, čís. 211, str. 175.

²⁵⁸ *Libri erectionum II.*, čís. 251, str. 136.

²⁵⁹ *Libri erectionum V.*, čís. 764, str. 568.

²⁶⁰ *CIM II.*, čís. 368, str. 539.

²⁶¹ Strnad, *Listář král. města Plzně II.*, čís. 757, str. 635.

²⁶² Horčíčka, *l. c.*, čís. 31, str. 16.

²⁶³ *Regesta III.*, čís. 115, str. 50.

²⁶⁴ *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17; *Libri erectionum III.*, čís. 426, str. 288; *CIM IV—1*, čís. 128, str. 187.

²⁶⁵ *CIM II.*, čís. 594, str. 760. Srovn. též pozn. čís. 219, 216 a 225.

²⁶⁶ *Regesta II.*, čís. 1612, str. 693.

²⁶⁷ *Libri erectionum II.*, čís. 270, str. 148.

²⁶⁸ Mareš, *Český hospic v Římě*, ČČM roč. LXIV (1890), str. 70.

panovník,²⁶⁹ který někdy rozhodoval i o osobě správce. Tak např. roku 1389 přikázal král budějovickým, aby přijali do městského špitálu kněze Jakuba Bedu, který se měl státi koadjutorem nemocného správce špitálního nadání.²⁷⁰ Pro případ, že by správce špitálu odstoupil, což se stalo téhož roku notářským aktem,²⁷¹ a předal správu špitálu jmenovanému knězi, nařídil panovník, aby jej budějovičtí v této funkci potvrdili.²⁷² Roku 1299 měl právo dosazovati špitálního správce kněz farního kostela kouřimského, na jehož návrh jmenoval tehdy pražský biskup správcem nadání kouřimského měšťana Lva, který špitálu v Kouřimi věnoval všechn svůj majetek.²⁷³ Pro případ, že by se ve své funkci neosvědčil, mohl jej správce farního kostela kdykoli odvolat.²⁷⁴ Kdyby však vydržel v této funkci až do své smrti a jeho manželka jej přežila, měla sama až do své smrti spravovat tento špitál, a kdyby snad byl místo ní jmenován správcem špitálu někdo jiný, měl jí poskytnouti z prostředků špitálního nadání doživotní zaopatření ve špitále.²⁷⁵

O hospodaření špitálů se vedla zvláštní špitální registra.²⁷⁶ Jejich správcové byli povinni nejméně jednou ročně skládati účty ze svého hospodaření ve špitálech a na špitálních statecích buď přímo fundátoru²⁷⁷ nebo příslušné městské radě.²⁷⁸ Jestliže v jejich hospodaření nebylo shledáno závad, mohli ve své funkci zůstat i nadále,²⁷⁹ v opačném případě měli být propuštěni a nahrazeni jinými vhodnějšími osobami²⁸⁰ nebo musili uhradit schodek svého nedbalého hospodaření z vlastních prostředků.²⁸¹

Orgány, pověřené správou špitálního nadání, je mohly procesně zastupovati

²⁶⁹ *Regesta IV.*, čís. 595, str. 231; *CIM II.*, čís. 770, str. 999.

²⁷⁰ *CIM II.*, čís. 634, str. 812.

²⁷¹ *Köpl. l. c.*, čís. 499, str. 265.

²⁷² *CIM II.*, čís. 634, str. 812.

²⁷³ *Regesta II.*, čís. 1848, str. 794; *Libri erectionum I.*, čís. 110, str. 54 (v Bavorově).

²⁷⁴ *Regesta II.*, čís. 1848, str. 795.

²⁷⁵ *Tamtéž.*

²⁷⁶ Schmidt-Pieha, *Urkundenbuch der Stadt Krummau, II.*, čís. 280, str. 78; Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst II.*, str. 111—112; A. Kratochvíl, *Ivančický okres*, str. 91; Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce I—2*, str. 101; F. Petr, *Špitál v Německém Brodě*, str. 78;

²⁷⁷ *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17; čís. 221, str. 106; *Libri erectionum II.*, čís. 270, str. 148; *CIM II.*, čís. 440 str. 633; *CIM IV—I*, čís. 128, str. 187; Pangerl, *Urkundenbuch... Hohenfurth*, čís. 157, str. 185; Tomek, *Dějepis města Prahy III.*, str. 260; Šakař, *Dějiny Pardubic II—2*, str. 204; Ličman, *Slavkovský okres*, str. 168.

²⁷⁸ *Libri erectionum I.*, čís. 160, str. 78—9; čís. 199, str. 96; *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 216; *CIM II.*, čís. 594, str. 760; *CIM III.*, čís. 96, str. 151; Peřinka, *Dějiny Kroměříže I.*, Kroměříž 1913, str. 322; W. W. Tomek, *Dějiny kláštera a města Police nad Metují*, Praha 1881, str. 79; Sedláček, *Děje města Čáslavě*, Praha 1877, str. 159; Tenora, *Paměti města Bystřice nad Pernštýnem*, str. 75—6.

²⁷⁹ *Regesta II.*, čís. 1612, str. 693; *Libri erectionum I.*, čís. 160, str. 79; čís. 199, str. 96; *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 216.

²⁸⁰ *Libri erectionum I.*, čís. 160, str. 79; čís. 199, str. 96; *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 216.

²⁸¹ Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce I—2*, str. 101.

a disponovati jejich majetkem jen se souhlasem nebo za spoluúčasti fundátora nebo městské rady.²⁸²

Správce špitálů dostávali kromě celého zaopatření z důchodů špitálu také zvláštní peněžitou odměnu, jejíž výše bývala pravidelně určena již fundátorem v zakládací listině. Tak správce špitálu v Kamenici dostával kromě zaopatření roční odměnu ve výši 75 grošů.²⁸³ Odměnu správce špitálního nadání v Bavorově určoval každého roku podle svého uvážení správce farního kostela a městská rada.²⁸⁴ Stejně neurčitým způsobem byla stanovena odměna správci špitálu žlebského.²⁸⁵ Příjem správce českého špitálu v Římě obnášel 10 kop grošů ročně.²⁸⁶ Správce špitálu třeboňského dostával za vedení jeho hospodářské správy ročně 3 kopy grošů.²⁸⁷

K povinnostem správců špitálních nadání patřilo také najímání služebné osoby, jež měly posluhovat nemocným a starat se o čistotu ve špitále. Jejich počet býval přesně určen zakladatelem a činil nejvíce 3 osoby, a to 2 služebné a jednoho sluhu, někdy i méně, kteří byli živeni a vypláceni z prostředků nadání.²⁸⁸

Odlišnou strukturou správy a jinými orgány, které tuto správu vykonávají, se vyznačují špitály klášterní a špitály, podléhající pravomoci řádu německých křižáků²⁸⁹ a řádu křižovníků s červenou hvězdou.²⁹⁰

I v těchto případech zůstával ale nejvyšším dohlédacím orgánem fundátor špitálního nadání, který si pro sebe a své nástupce vyhradil právo dohledu a kontroly nad hospodařením špitálu,²⁹¹ jakož i konečné rozhodnutí o jmenování správce špitálního nadání.²⁹² Výjimkou by zde mohly býti špitály, které byly ve správě křižovníků s červenou hvězdou, u nichž se v pramenech s výhradami tohoto druhu neseťkáváme, aniž bychom v nich našli doklady

²⁸² *Desky zemské království českého*, řada I., sv. 2, čís. 31, str. 13; Strnad, *Listář král. města Plzně II.*, čís. 14, str. 8; F. Petr, *Špitál v Německém Brodě*, str. 79.

²⁸³ *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 17.

²⁸⁴ *Libri erectionum I.*, čís. 110, str. 55.

²⁸⁵ *Libri erectionum I.*, čís. 160, str. 78.

²⁸⁶ *Libri erectionum II.*, čís. 270, str. 148.

²⁸⁷ *CIM IV—1*, čís. 128, str. 187.

²⁸⁸ *Libri erectionum I.*, čís. 29, str. 18; čís. 110, str. 55; *Libri erectionum II.*, čís. 390, str. 230; *CIM IV—1*, čís. 128, str. 187, F. Petr, *l. c.*, str. 81.

²⁸⁹ Řád německých křižáků kromě špitálů ve svých komendách (viz J. Lippert, *Sozialgeschichte Böhmens I.*, Praha 1896, str. 72; A. Frind, *Kirchengeschichte Böhmens II.*, Praha 1866, str. 243 a n.) měl ve správě také špitál v Bílině (*Regesta II.*, čís. 1927, str. 630) a špitál v Plzni (Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 18, str. 14).

²⁹⁰ Kromě jiných spravovali křižovníci s červenou hvězdou špitál ve Střebře (Novotný, *České dějiny I—3*, str. 924 a 925, pozn. 1), špitál v Mostě (Bělohlávek-Hradec, *Dějiny českých křižovníků s červenou hvězdou I—II.*, Praha 1930, str. 48), špitál v Chebu (*Regesta II.*, čís. 759, str. 304), špitál v Klatovech (tamtéž, čís. 2726, str. 1190), špitál v Litoměřicích (tamtéž, čís. 140, str. 53), špitál v Ústí nad Labem (*Regesta III.*, 1409, str. 553), špitál v Kouřimi (*CIM II.*, čís. 204, str. 328) a na krátký čas také špitál v Českých Budějovicích (*CIM II.*, čís. 310, str. 455).

²⁹¹ Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 18, str. 14.

²⁹² Tamtéž, čís. 35, str. 39; *Libri erectionum II.*, čís. 253, str. 137.

o tom, že k procesnímu zastupování špitálů a k majetkovým dispozicím, týkajících se špitálního jmění, je třeba výslovného souhlasu fundátora.

O správě klášterního špitálu rozhodoval opat a konvent,²⁹³ kteří také jmenovali jeho správce,²⁹⁴ jímž byl pravidelně jeden z řeholníků.²⁹⁵

Nejvyšším orgánem správy špitálů, které byly podřízeny řádu německých křižáků, byl jeho nejvyšší představený.²⁹⁶ Výkonným orgánem a správcem špitálu byl pak člen řádu, bydlící ve špitále,²⁹⁷ o jehož jmenování rozhodoval představený řádu.²⁹⁸ Správce špitálu pak celé špitální nadání zastupoval ve všech právních jednáních.²⁹⁹

Špitály řádu křižovníků s červenou hvězdou byly v nejvyšší instanci spravovány jeho velmistrem a konventem se sídlem v Praze. Bezprostřední správu mimopražského špitálu vedl ve funkci špitálního správce jeden z členů řádu. Tyto orgány byly současně legitimovány k procesnímu zastupování příslušného špitálního nadání.³⁰⁰

Některé špitály byly také podřízeny kapitulám. V těchto případech rozhodoval o způsobu jejich správy děkan za spoluúčasti kapituly.³⁰¹

Přes všechna opatření, jež měla zabezpečiti řádnou správu špitálních nadání, stával se jejich majetek snadnou kořistí správců, kteří si při jeho rozkrádání počínali často tak, že se stávali terčem ostré kritiky současníků, již se však ani zdaleka nepodařilo nepořádky ve správě špitálního majetku odstranit.³⁰² Ve svém kořistnictví šli někteří ze správců špitálních nadání dokonce tak daleko, že okrádali nejen chudáky, kteří byli ubytováni a živeni ve špitále zdarma, ale i ty, kteří si zde zakoupili provizi. Tak zejména je všemožným způsobem zkracovali na stravě, zatímco pro sebe pořádali za špitální peníze nákladné hostiny.³⁰³ Někteří z nich dokonce neváhali vypůjčovat si na konto špitálního nadání pro sebe peníze,³⁰⁴ takže je přivedli k úplnému zániku.³⁰⁵

²⁹³ *Regesta IV.*, čís. 101, str. 33. Viz též S. Reicke, *l. c.*, II., str. 5.

²⁹⁴ *Regesta IV.*, čís. 101, str. 33; Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 33, str. 39.

²⁹⁵ Klimesch, *Urkundenbuch und Regestenbuch des ehemaligen Klarissen Klosters in Krummhou*, Praha 1904, str. 25; Čelakovský, *Ze starších dějin kláštera sedleckého*, Praha 1900, str. 5, S. Reicke, *l. c.*, str. 8.

²⁹⁶ S. Reicke, *l. c.*, str. 41; Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 35, str. 39; čís. 377, str. 417.

²⁹⁷ Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 18, str. 14; S. Reicke, *l. c.*, II., str. 43.

²⁹⁸ Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 35, str. 39; čís. 377; str. 417; tamtéž II., čís. 746, str. 625.

²⁹⁹ *Tamtéž I.*, čís. 99, str. 107; čís. 117, str. 126; II. čís. 11, str. 6. Všechny tyto dispozice jsou však vázány na souhlas zakladatele a jeho dědiců.

³⁰⁰ *Regesta III.*, čís. 123, str. 52; Horčička, *l. c.*, čís. 56, str. 41.

³⁰¹ *Regesta II.*, čís. 546, str. 210.

³⁰² F. Graus, *l. c.*, str. 131.

³⁰³ Nejedlý, *Dějiny Litomyšle I.*, str. 207; Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst II.*, str. 112—113; Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce I—3*, str. 82; Teige, *Základy starého místopisu pražského I—2*, str. 341.

³⁰⁴ Teige, *l. c.*, str. 340.

³⁰⁵ *Regesta II.*, čís. 199, str. 79: „...hospitale nostrum per homines incertos et vaga-

Stejným způsobem si přitom počínali jak správci světští,³⁰⁶ tak i správcové stavu duchovního. Obzvláště to bylo známo o kněžích a o členech duchovních řádů, kteří ve špitálním majetku viděli snadnou příležitost k tomu, aby si opatřili prostředky ke svému pohodlnému životu a k obohacení svého kláštera nebo řádu.³⁰⁷ Proto se v pramenech setkáváme s doklady, že zakladatelé špitálních nadání, především pak města královská, si výslovně vymínají, že správa špitálu nemá být svěřována duchovním řádům a klášterům.³⁰⁸ Výhrady tohoto druhu mají svůj původ jednak v neblahé činnosti správců špitálního majetku z řad duchovních a řeholníků, jednak jsou odrazem vzrůstající hospodářské a politické moci měst a vzájemného antagonismu mezi městy a církví jako stavem.

Nepořádky ve správě špitálních nadání, vedených osobami duchovními, byly takového rázu, že sám pražský arcibiskup svěřil správu jím založeného špitálu osobám světským, protože skýtaly přece jen větší záruku řádného vedení hospodářských záležitostí špitálního nadání, než se dalo předpokládat u osob stavu duchovního.³⁰⁹ Ze stejného důvodu se r. 1401 rozhodl pražský arcibiskup spolu s českým králem svěřit světským osobám správu špitálu v Českých Budějovicích, který byl před tím nepořádně spravován osobou stavu kněžského.³¹⁰

bundos proficere non posse, immo magis de die in diem deficere et ad ultimum penitus inclinari...“

³⁰⁶ Pelzel, *Kaiser Karl IV.*, Urkundenbuch I., čís. 214, str. 217: „...magistro et conventui fratrum ordinis cruciferorum cum stella in pede pontis Pragensis curam, regimen et administrationem plenam hospitalis in Budwoys et omnium bonorum suorum, quod hactenus per seculares personas minus provide et negligenter regebatur, duximus committendum.“

³⁰⁷ F. Graus, *Chudina městská v době předhusitské*, str. 291.

³⁰⁸ *Regesta III.*, čís. 1826, str. 712: „...volumus et disponimus, quod hospitale... ipsi cives in potestate sua habentes, regere et disponere ac provisorem presbyterum instituere debeant... nullam personam religiosam, sive sit de ordine Anthoniensi aut alio quocumque, ad ipsum hospitale aliatenus admittendo.“ *CIM II.*, čís. 250, str. 385: „...decernentes, quod prefatum locum hospitalis predicti seu dispositionis potestatem circa hospitale predictum pro parte personarum seu iudicis et juratorum civitatis Greczensis habita et habenda, in futurum nulli religiosi, cruciferi et monachi possint a nobis ac successoribus nostris petere, impetere ac aliquo modo impetrare...“

³⁰⁹ *CIM II.*, čís. 440, str. 633: „...didicimus, quod hospitalia, que per communitatem laicorum reguntur, proficere et crescere consueverunt, et dicto hospitali et eius utilitati, prout possibile est, providere volentes...“

³¹⁰ *Libri erectionum VI.*, čís. 129, str. 245: „...dictum hospitale cum suis pertinenciis et bonis universis unus clericus aut presbyter saecularis regebat et gubernabat... Et quia per incuriam et negligenciam rectorum eiusdem hospitalis, qui divino cultui et aliis ipsorum statui convenientibus insistentes ad temporalia prospicere non curaverunt, bona hospitali seiusdem in magna parte sunt diminuta, alienata et distracta, aedificiaque in suis structuris quasi totaliter collapsa et anichilata, ac pauperes infirmi in ipso hospitali degentes...magnam penuriam et miseriam in victu et amietu sunt passi et patiuntur ex eo, quod rectores ipsius hospitalis pauperibus abstrahentes illa, quae poterant pro se usurpare et usurpare consueverunt, ... ipsum hospitale successu temporibus posset totaliter destrui et anichilari... propter quod iudex et jurati ac communitas civitatis in Budweis... ordinaverunt ...regimen et gubernationem dicti hospitalis

Proti všeobecnému názoru prosazoval český panovník tendenci, že špitální nadání mají být spravována osobami duchovními, zejména pak křižovníky s červenou hvězdou,³¹¹ kterým četné špitály v královských městech sám do správy odevzdal.³¹²

Volba vhodného způsobu správy špitálního nadání nebyla opravdu nijak snadná. Střídavě byla přitom dáována přednost jednou osobám světským, podruhé duchovním.³¹³ Některé špitály z tohoto důvodu změnily během krátké doby několikrát správu,³¹⁴ ale trvalá náprava nebyla zjednána, ani když neoprávněnosti ve správě špitálů byly projednány na zemském sněmu.³¹⁵

5. Postavení špitálního majetku v daňovém systému feudalismu

Přestože kultová zařízení špitálních nadání jim do jisté míry vtiskla charakter zařízení církevního, nevztahovalo se na špitály všeobecně uznávané osvobození církevního jmění od daňových břemen,³¹⁶ takže při převzetí darovaných nemovitostí, zejména pozemků, nebo při jejich zakoupení přejímal na sebe špitál všechna daňová břemena na nemovitosti váznoucí.

V královských městech musely tak špitály na místě dárce nebo předchozího držitele pozemku odváděti ze svých nemovitostí pravidelný roční úrok králi, přispívati na berni královskou a platit různé poplatky k obci. Jestliže na těchto nemovitostech vázla ještě jiná břemena charakteru soukromoprávního, přecházelo jejich plnění rovněž na špitál. Také u špitálů, založených v poddanských městech pozemkově vrchnostenských, jest v tomto směru patrna jejich závislost na vrchnosti, neboť kromě příspěvku na berni královskou odváděly spolu s ostatními poddanými desátek a plnily i jiné poddanské povinnosti.

in temporalibus... possint saeculari vel saecularibus personis eiusdem civitatis committere...“

³¹¹ *Regesta IV.*, čís. 595, str. 321; „Ad audientiam majestatis nostrae ...pervenit, quod hospitale nostrum prae muris civitatis nostrae Curym situm, possessiones, bona et redditus ipsius per seculares personas in provisione hospitalium minus expertos hactenus gubernatum est et in praesenti satis negligenter regitur et gubernatur, denique domus hospitales non per seculares imo per religiosas personas regi consueverant et gubernari.“

³¹² Viz pozn. 290.

³¹³ *Libri erectionum VI.*, čís. 129, str. 245; *Regesta IV.*, čís. 595, str. 231.

³¹⁴ Tak například špitál v Českých Budějovicích byl po svém založení spravován laickým duchovním (*CIM II.*, čís. 158, str. 271), roku 1351 byl předán do správy křižovníků s červenou hvězdou (Köpl, *Urkundenbuch der Stadt Budweis*, čís. 85, str. 54), kteří jej spravovali jen do roku 1359, kdy jej panovník svěřil do správy městské rady (*CIM II.*, čís. 381, str. 554). Městská rada dosadila jako správce špitálu duchovního, jehož nástupci se však v této funkci neosvědčili, takže od roku 1401 byl spravován osobou stavu světského (viz pozn. čís. 310).

³¹⁵ Teige, *Základy starého místopisu Pražského I—2*, str. 341—2.

³¹⁶ E. Weiss., *l. c.*, str. 124.

Břemena, jimiž byla nemovitost zatížena, vypočítávali často dárci již při jejím odevzdání špitálu.

Stalo se tak např. r. 1374 při založení špitálu v Sušici, na jehož vybudování a dotování se podílelo několik bohatých jednotlivců z řad městského patriciátu, kteří v zakládací listině uvádějí výši poplatků, které sami z darovaných nemovitostí platili a jež má v budoucnosti odvádět také špitál. Tak měl špitál platit z darovaného dvora 24 grošů berně královské a odvádět i ostatní poplatky k obci. Tyto poplatky a 15 grošů královského úroku měl odvádět také z darovaného mlýna. Z pole, které dostal darem od měšťana Handlina, odváděl jen poplatky obecní.³¹⁷ V pozdějších letech daroval tomuto špitálnímu nadání Hertlín Mautner pole u Králčic, z něhož byl špitál povinen odvádět ročně jeden groš správci farního kostela v Sušici a platit obecní daně.³¹⁸

Roku 1484 odkázal řezník Mika špitálu v Ústí nad Labem pozemek a výslovně určil, že špitál má nadále platit k obci poplatek, který z něho sám odváděl. V darovací listině o tom čteme: „... a diedinu za mostkem podle rokly aby byla k ospitala, nez ssos, kteryz prwe swe platil, aby k uobezi bylo dawano.“³¹⁹

O povinnosti špitálu platiti ze svých pozemků berní královskou nás zpravuje také listina pražského arcibiskupa Jana Očko z Vlašimě z r. 1377, ve které jsou zapsány podmínky prodeje špitálního dvora za roční plat 10 kop grošů. Arcibiskupský notář Jiří, jeho nový držitel, má podle této listiny být osvobozen ode všech břemen kromě berně královské. Bude-li v zemi tato berně vybírána, jest povinen zaplatiti z tohoto dvora 15 grošů, a to buď přímo arcibiskupovi, nebo fundátoru špitálu, popřípadě správci špitálního nadání.³²⁰

Další dva doklady o placení berně královské ze špitálských pozemků pocházejí z r. 1543. Tehdy totiž koupili purkmistr a konšelé městečka Načeradce jakožto správcové městského špitálu k jeho záduší některé dědiny, které byly špitálu zapsány do zemských desk s podmínkou, že z nich bude řádně odváděna berně královská.³²¹ Pod stejnou podmínkou byly do zemských desk zapsány statky a dědiny, které pro špitál sv. Ducha v Mostě zakoupili měšťané mostečtí.³²²

O tom, že špitály poplatky, váznoucí na jejich nemovitostech, skutečně odváděly, svědčí brněnské berní knihy, ve kterých jest r. 1351 zaznamenán příjem 4 hřiven daně (collecta), z mlýna, který patřil tamnímu špitálu.³²³ R. 1354 jest zaplacení této daně rovněž zaznamenáno.³²⁴ Vybírání obecních dávek z chlebných krámů, jejichž výnos patřil kutnohorskému špitálu, je zachyceno

³¹⁷ *Libri erectionum I.*, čís. 199, str. 96.

³¹⁸ Turek, *Dějiny veřejné péče o chudé v Sušici*, str. 8.

³¹⁹ Horčička, *l. c.*, čís. 292, str. 135.

³²⁰ *Libri erectionum II.*, čís. 255, str. 138.

³²¹ *Desky zemské království Českého*, řada I., sv. 2., čís. 664, str. 280.

³²² *Tamtéž*, čís. 441, str. 192.

³²³ B. Mendl, *Knihy počtů města Brna z let 1343—1365*, str. 189.

³²⁴ *Tamtéž*, str. 215.

ve vysazení a svolení řemesel kutnohorských.³²⁵ Špitál poddanského města Bystřice nad Pernštýnem zaplatil roku 1564 své vrchnosti 17 grošů a jeden denár úroku z luh špitálských a do Brna ze stejných luk 16 grošů a jeden denár berně královské.³²⁶ Stejně tak svou povinnost k vrchnosti plnil i špitál v Českém Brodě, odváděje jí poplatek ze svých masných krámů.³²⁷

Četné imunity, jimiž byly osvobozovány klášterní statky od placení berní a plnění ostatních majetkových břemen,³²⁸ a snaha zajistit veškerý výnos špitálních statků pro potřeby špitálního nadání byly příčinou, že některé špitály byly osvobozovány od placení berně královské a obecních břemen, jakož i jiných majetkových povinností. Udělování těchto imunit jest však spíše výjimkou než pravidlem.

Daňové imunity byly udělovány především špitálům, které byly ve správě křižovníků s červenou hvězdou, kteří někdy dosáhli na panovníkovi i toho, že osvobodil špitál od povinnosti platit berní královskou ještě dříve, než byl špitál vůbec založen. Tak r. 1351 vydal Karel IV. list, kterým povoluje křižovníkům s červenou hvězdou založení špitálu v Písku, který a priori osvobodil od pravomoci městského rychtáře a od placení obecních daní. Porušení tohoto zákazu bylo trestáno nemilostí královskou a pokutou 100 hřiven stříbra, z nichž jedna polovina měla připadnouti králi, druhá pak špitálu.³²⁹ Špitál, byl-li vůbec založen, neměl zřejmě dlouhého trvání³³⁰ a byl vybudován znovu teprve r. 1404 nákladem píseckého měšťana Mikuláše z Volyně, přičemž panovník výsadu, danou křižovníkům r. 1351, zrušil, aniž by špitál znovu od daňových povinností k obci osvobodil.³³¹ Roku 1352 se podobná situace opakovala i v Sušici, kde rovněž křižovníci s červenou hvězdou dosáhli ještě před založením špitálu toho, že jeho statky měly být osvobozeny ode všech daňových břemen v tom rozsahu, v jakém této imunity požívají i ostatní řádové statky.³³² Také zde však křižovníci špitál nezaložili, takže byl založen až později z prostředků měšťanů, aniž by však byl osvobozen od daňových břemen vůči králi a obci.³³³

Způsob, jakým byly špitály od plnění daňových břemen a jiných povinností tohoto druhu osvobozovány, můžeme dobře sledovat např. u špitálu sv. Ducha v Klatovech a u špitálu v Českých Budějovicích.

Tak v r. 1288, kdy Václav II. potvrdil založení špitálu sv. Ducha v Klatovech a jeho odevzdání do správy křižovníků s červenou hvězdou, osvobodil jej

³²⁵ J. Kejř, *Právní život v husitské Kutné Hoře*, str. 239.

³²⁶ Tenora, *Z paměti města Bystřice nad Pernštýnem*, str. 76.

³²⁷ *CIM II.*, čís. 804, str. 1046.

³²⁸ V. Vaněček, *Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století*, Praha 1928, str. 27—8; V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů...III.*, str. 106—112.

³²⁹ Pelzel, *Kaiser Karl IV., Urkundenbuch I.*, čís. 185, str. 181.

³³⁰ *CIM II.*, čís. 769, str. 996.

³³¹ *Tamtéž*, str. 998.

³³² Pelzel, *Kaiser Karl IV., Urkundenbuch I.*, čís. 186, str. 182.

³³³ *Libri erectionum I.*, čís. 199, str. 96.

od placení dědičného úroku do komory královské, ode všech berní, platů a služebností a jejich výnos daroval špitálu. Současně osvobodil špitál od obecních břemen, dávek a služebností, které spolu s ostatními obyvateli města zakladatel špitálu odváděl.³³⁴

Tato imunita se však zřejmě vztahovala jen na statky, darované špitálu jeho zakladatelem.

Proto také, když roku 1327 daroval Vojtěch z Lažan špitálu lán polí, zůstal tento pozemek zatížen všemi majetkovými břemeny a dárce se zavázal, že bude místo špitálu odváděti z něho nadále všechny daně, sbírky a platy v tom rozsahu, jak je plní ostatní držitelé nemovitostí v Lažanech.³³⁵ R. 1342 pronajal špitál svůj mlýn u Tajanova nad řekou Úhlavou. Nájemce mlýna byl sice osvobozen od placení daní (obecních?) a jiných poplatků, ale musil platit berní královskou, jejímž plněním byl špitál zřejmě povinován.³³⁶ O tom, že imunita, vydaná špitálu roku 1288, se vztahovala jen na statky, darované zakladatelem, nás přesvědčuje také listina z r. 1350, kterou rychtář a konšelé města Klatov dosvědčují zakoupení vsi Tětetic ke jmenovanému špitálu. Dovídáme se z ní, že obyvatelé této vsi, kteří jsou povinni odvádět špitálu pravidelný roční plat, nemají být obtěžováni nikým jiným žádnými dalšími břemeny kromě případů, kdy by se vybíralo na berní královskou.³³⁷

Případ právě uvedený ukazuje způsob praktikovaný při propůjčování daňových imunit i ostatním špitálními nadáním. Jsou příklady, kdy špitály byly osvobozeny od plnění všech daňových a jiných břemen, jejichž výnos byl obrácen ve prospěch nadání, jsou však i případy, kdy se toto osvobození vztahovalo jen na určité platy nebo jen na některé statky, a jsou posléze i takové případy, kdy všechna tato břemena plní za špitál někdo jiný.

R. 1327 osvobodil Jan Lucemburský špitál v Českých Budějovicích od placení jedné a půl kopy grošů pražských královského úroku z mlýna a pozemků, které mu daroval jeho zakladatel, měšťan Zachariáš. Současně s tím osvobodil špitál i od placení berně královské.³³⁸

Přestože tato imunita jest značného rozsahu, nezbavuje špitál všech daňových břemen. Není v ní formulováno osvobození špitálu od placení obecních daní, kteréžto povinnosti jest zbaven teprve dodatečně.

V následujících letech byla špitálu výše zmíněná imunita nejen znovu potvrzena, ale dostalo se mu ještě dalších úlev.

Když r. 1331 daroval Jan Lucemburský k dokončení stavby špitální kaple pastviny v Černicích a sedm lánů pozemků v Mokré,³³⁹ vydal r. 1333 tomuto

³³⁴ *Regesta II.*, čís. 2726, str. 1190.

³³⁵ Vančura, *Dějiny města Klatov, I—I*, str. 150.

³³⁶ *Tamtéž.*

³³⁷ *CIM II.*, čís. 352, str. 515.

³³⁸ *CIM II.*, čís. 148, str. 251.

³³⁹ *CIM II.*, čís. 158, str. 271.

špitálu dva královské listy, z nichž prvním znovu potvrzuje založení špitální kaple,³⁴⁰ a druhým rozmnožuje majetek špitálu tím, že špitál má tyto i v budoucnosti darované statky držeti „sine donacione censuum, stewartarum generalium seu berne exaccionem collectarum contribulacionem ac honerum tam realium quam personalium necnon aliarum angariarum et vexacionum, quocunque nomine censiatur.“³⁴¹ Text této listiny nasvědčuje tomu, že špitál dosáhl teprve nyní také osvobození od daňových povinností k městu.

R. 1355 potvrdil Karel IV. darování svého otce a odkaz mlýna na řece Malši a znovu ustanovil, že darovaná ves i mlýn mají býti se všemi pozemky k nim patřícími osvobozeny ode všech dávek, sbírek, daní a břemen jak věcných tak i osobních, jež z nich byly plněny ve prospěch města.³⁴²

Když byl budějovický špitál svěřen Karlem IV. do správy křižovníků s červenou hvězdou,³⁴³ byla tato imunita ještě více rozšířena a městské radě budějovické bylo zakázáno vybírat od špitálu jakékoli poplatky z nemovitostí, které špitál má, nebo které v budoucnosti špitálu připadnou.³⁴⁴

Podobný doklad o osvobození špitálu od placení berně královské a obecních daní máme zachován z r. 1327 v Ústí nad Labem, kde Jan Lucemburský při udělování imunity o osvobození od placení berně královské³⁴⁵ nařídil — jak se zdá — městské radě, aby špitál osvobodila také od povinnosti platit obecní daně. R. 1329 vydávají totiž přísežní konšelé tohoto města list, v němž prohlašují, že z rozhodnutí panovníka osvobozují správce špitálu od povinnosti odváděti ze špitálních statků poplatky, jimiž byl obci povinován.³⁴⁶

Roku 1331 zakoupil zakladatel plzeňského špitálu sv. Maří Magdalény, Konrád z Dobřan k špitálu ves Ejpovice a požádal Jana Lucemburského, aby tuto ves osvobodil od placení berně královské. Panovník jeho žádosti vyhověl a osvobodil ves nejen od placení královské berně, nýbrž i ode všech služebností a jiných povinností.³⁴⁷ Zvláštním privilegiem, vydaným r. 1349, potvrdil tuto imunitní listinu v plném rozsahu i Karel IV.³⁴⁸

R. 1351 oznámil Karel IV. kouřimským, že špitál, který svěřil do správy křižovníků s červenou hvězdou, osvobodil od placení berně královské a veškerých jiných dávek a nařídil jim, aby jejich vybíráním špitál nezatěžovali, protože výnos špitálního jmění má sloužit především potřebám percipientů špitálního nadání.³⁴⁹

³⁴⁰ *Regesta III.*, čís. 1973, str. 766.

³⁴¹ *Regesta III.*, čís. 1974, str. 767.

³⁴² *CIM II.*, čís. 173, str. 288—9.

³⁴³ Viz pozn. čís. 314.

³⁴⁴ *CIM II.*, čís. 310, str. 454—5.

³⁴⁵ Horčička, l. c., čís. 27, str. 13.

³⁴⁶ *Regesta III.*, čís. 1588, str. 623.

³⁴⁷ Strnad, *Listář král. města Plzně I.*, čís. 32, str. 27.

³⁴⁸ *Tamtéž*, čís. 63, str. 69.

³⁴⁹ *CDM VIII.*, čís. 81, str. 52.

Ze všech těchto příkladů vidíme, že špitály byly zatíženy jednak břemeny z titulu královny pozemkové vrchnosti, jednak břemeny povahy veřejnoprávní. Zatímco osvobození od plnění závazků z titulu užší závislosti na moci královské, jako např. placení ročního úroku králi (*census*), služebnosti apod., jsou zjevem dosti častým, není tomu tak u poplatků a břemen povahy veřejnoprávní, jako jsou např. berně královská (*collecta regia generalis*, *berna regalis*) a obecní daně, poplatky a dávky (*collecta*, *contribucio*, *onus civitatis* apod.).

Stejně tak nám tyto doklady ukazují, že daňové imunity a především osvobození od berně královské jsou propůjčovány většinou jen těm špitálům, které jsou ve správě křižovníků s červenou hvězdou nebo ve správě řádu německých křižáků. Ve všech ostatních případech byly špitály zásadně povinny platit ze svých pozemků berní královskou a osvobození od tohoto břemene dosáhly teprve postupem času.

Projevuje se to například u špitálu žateckého, kde se panovník vzdává úroku, který mu náleží ze špitálských statků z titulu užší sféry moci královské, aniž by špitál osvobozoval od plnění břemen povahy veřejnoprávní.³⁵⁰

S případem osvobození špitálů od placení daní k obci se setkáváme např. r. 1484 u špitálu malostranského.³⁵¹

Výrazně se projevuje rozdíl mezi plněním finančních a poplatkových břemen povahy veřejnoprávní tj. vůči státní moci a břemen ze svazku pozemkové vrchnostenského u špitálů, založených v poddanských městech. U špitálů ve městech královských není tento rozdíl tak markantní, protože zde se přece jen do jisté míry — zvláště v době starší — soukromé zájmy panovníka, zejména pokud jde o stránku finanční, kryjí se zájmem veřejným.

Špitály na panstvích pozemkových vrchností byly povinny odvádět ze svých statků všechny na panství obvyklé dávky (*desátky*, *peněžité platy*, *služebnosti* apod.), platit obecní daně a v neposlední řadě poskytovat na ně připadající ekvivalentní příspěvek na berní královskou.

Od plnění povinností z poměru poddanského byly tyto špitály vrchností ve většině případů osvobozeny. Podobně tomu bylo i u daní obecních, od jejichž placení byly špitály osvobozeny buď městskou radou, nebo přímo vrchností.

Jediným břemenem a to veřejnoprávním, které tyto špitály měly plnit, bylo placení berně královské. Orgánem, který tuto berní na panství vybíral, byla vrchnost, a záleželo vždy jen na její vůli, zda a do jaké míry chce špitální statky touto berní spolu s ostatní půdou rustikální zatížit. Zdá se však, že pravidelnějším zjevem bylo osvobození špitálů od plnění tohoto břemene, které na sebe přejímala buď vrchnost sama nebo rada poddanského města.

S berní královskou ve spojení se špitálním nadáním na panství pozemkových vrchností se v našich dostupných pramenech setkáváme poprvé r. 1372, kdy

³⁵⁰ *CIM II.*, čís. 727, str. 939.

³⁵¹ *Secký, Staropražské špitály*, str. 66.

bratři Rožmberkové rozšiřují za účelem zlepšení duchovní péče o špitál dotaci farního kostela v Krumlově. Nad statky, které k tomuto účelu věnují, si vyhrazují ochranu a berni královskou: „...tuitionem et bernam regalem pro nobis et successoribus dominis in Krumpnaw reservamus...“³⁵² Těžko lze říci, zda páni z Rožmberka si tu vyhrazují pro sebe vybírání berně královské na darovaných statcích, či zda tuto berni chtějí za špitál platit sami ze svých prostředků. Vzhledem k dalšímu textu listiny, kde se zakazuje uživatelům dotace zatěžovati darované statky většími břemeny, než která jsou v listině vyjmenována, jest pravděpodobnější, že Rožmberkové odváděli berni královskou sami.

Přesněji je závazek vrchnosti platit za špitál berni královskou stylizován v listině zakladatelů špitálu v Jindřichově Hradci z r. 1399. Fundátoři špitálu, páni z Jindřichova Hradce, se tu zavazují, že budou platit za špitál berni královskou, aby snad tímto způsobem nebylo zmenšováno jmění jimi založeného špitálu a přenášejí tuto povinnost i na své dědice.³⁵³

Jindřichohradecký špitál byl fundátory osvobozen od plnění povinností vůči pozemkové vrchnosti, což platilo i pro statky, jež špitálu v budoucnosti event. připadnou.

Tak např. když r. 1574 zakoupil pro špitál jeho správce sladovnu, osvobodil ji majitel panství od placení ročního úroku 4 grošů, které vrchnosti platil její předchozí majitel.³⁵⁴

Berni královskou z mlýna, který patřil špitálu litomyšlskému, platil držitel hradu Rychmburka. Částka, která by na berni královskou připadala, měla být správcem špitálu použita na udržování věčného světla ve špitální kapli. Kdyby majitel panství odmítl za špitál berni královskou zaplatit, přecházela tato povinnost na správce špitálního nadání, který se tím zbavoval povinností udržovati ve špitální kapli věčné světlo.³⁵⁵

Povinnost špitálů platit ze svých pozemků berni královskou, přejímala někdy na sebe také rada poddanského města. Stalo se tak např. v 16. stol. ve Slavkově, kde se městská rada zavázala, že bude za špitál odvádět berni královskou.³⁵⁶

Ještě častěji než od placení berně královské byly špitály poddanských měst osvobozovány od plnění povinností z poměru poddanského.

³⁵² *Libri erectionum I.*, čís. 191, str. 92.

³⁵³ *Libri erectionum VI.*, čís. 113, str. 217: „Eciam dum steura regalis in terra Boemiae exigeretur, extunc nos, fundatores iam dicti... in censualibus, si quos unquam pro dicto hospitali dederimus, fide bona et sincera promittimus eandem steuram caritative pie et mediocriter exigere, ita ut propter immoderatam exaccionem huiusmodi steurae nulla area desoletur. Ad quod eciam faciendum heredum et successorum nostrorum consciencias obligamus.“

³⁵⁴ Teplý, *Dějiny Jindřichova Hradce II—1*, str. 279.

³⁵⁵ Nejedlý, *Dějiny města Litomyšle, I.*, str. 209.

³⁵⁶ Ličman, *Slavkovský okres*, str. 168.

Osvobození tohoto druhu dosáhl roku 1447 špitál slavkovský.³⁵⁷ Od odvádění ročního platu vrchnosti a od vinného desátku byl vrchností osvobozen také špitál v Ivančicích.³⁵⁸ Hustopečský špitál osvobodil od placení ročního platu vrchnosti a od odvádění desátku ze špitálních polí Karel z Lichtenštejna.³⁵⁹ Od vrchnostenských dávek byl osvobozen i grunt, který z vlastních prostředků zakoupila k vybudování nového špitálu městská rada tovačovská.³⁶⁰ Ve Frenštátě byla majitelem panství osvobozena od vrchnostenských platů mandlovna, postavená na pozemcích špitálu.³⁶¹

V některých poddanských městech byly špitály osvobozeny také od placení obecních daní a dávek, jako tomu bylo např. v Třebíči³⁶² a ve Frenštátě.³⁶³

O klášterních špitálech a špitálech, které se časem dostaly do jejich správy, nemáme, pokud jde o jejich daňové poměry, přesnějších zpráv. Vzhledem k daňovým imunitám, které dostávaly špitály křižovníků s červenou hvězdou, a s přihlédnutím k hospodářské jednotě špitálních statků se statky klášterními, nelze pochybovat o tom, že se na statky těchto špitálů vztahovaly berní imunity v tom rozsahu, v jaké byly jednotlivým klášterům udělovány.³⁶⁴

Zatížení špitálních statků daňovými břemeny a nedostatek prostředků a možností k hospodaření ve vlastní režii, jakož i snažší správa, byly příčinou, že špitály pronajímaly nebo prodávaly své nemovitosti za pevné roční platy.³⁶⁵ Tím se stalo hospodaření špitálů typickým hospodářstvím rentovým.

³⁵⁷ Tamtéž.

³⁵⁸ Kratochvíl, *Ivančický okres*, str. 165.

³⁵⁹ Hosák, *Hustopečský okres, Vlastivěda moravská*, Brno 1924, str. 52.

³⁶⁰ Peřinka, *Kojetský okres, Vlastivěda moravská*, Brno 1930, str. 219.

³⁶¹ Felix, *Frenštátský okres, Vlastivěda moravská*, Brno 1908, str. 115.

³⁶² Kubeš, *Dějepis města Třebíče*, Třebíč 1874, str. 97.

³⁶³ Felix, *l. c.*, str. 115.

³⁶⁴ V. Vaněček, *Základy právního postavení kláštera... III.*, str. 106—112.

³⁶⁵ Viz např. Strnad, *Lístář král. města Plzně II.*, čís. 14, str. 8; čís. 707, str. 596. Kalina, *Moravské zemské desky II.*, čís. 104, str. 416—7: „Jakož špitál muoj v městě mém Mezeříčí ležící, dvou vsí... od starodávna v dědičném držení a užívání... jest... kterýchto vsí duochodů k vybírání ouřad mezeříčský v spravování sou a z těch duochodů na špitál a na vychování chudých lidí nakládají, i poněvadž nemalé práce a ochraňování lidí ze vsí svrchupsaných týž ouřad mezeříčský, poddaní moji, mají a ku pónóm, kterýmiž ku právu zemskému od lidí nepokojných poháněni bejvají, stávati a tudy obchody své meškati a také znamenité outraty o to vésti musejí, za to mne jako pána svého dědičného poddaně prosíc, abych jim z takové práce a outrat pomohl a vsi napřed psané se vším jich příslušenstvím k ruce své ujal a jiný plat jistý... nadal...“

●
Použité zkratky:

AČ = Archiv Český

CDM = A. Boček a ost., Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae.

CIB = H. Jireček, Codex juris Bohemici.

- CIM = J. Čelakovský-G. Friedrich-A. Haas, Codex juris municipalis regni Bohemiae,
I — IV—2.
- ČČH = Český časopis historický.
- ČČM = Časopis českého musea
- FRB = Fontes Rerum Bohemicarum
- Horčička, Ukb. Aussig = Urkundenbuch der Stadt Aussig, Praha 1896.
- Klimesch, Urkundenbuch Krummau = Klimesch, Urkundenbuch- und Regestenbuch
d. ehemaligen Klarissinen-Klosters in Krummau, Praha 1904.
- Köpl, Urkundenbuch Budweis = Köpl, Urkundenbuch der Stadt Budweis, Praha 1901.
- Libri erectionum = Borový-Podlaha, Libri erectionum archidiocesis pragensis saeculo
XIV et XV., Praha 1875—1915.
- Pangerl, Urkundenbuch Hohenfurth = Pangerl, Urkundenbuch des Cistercienserstiftes
zu Hohenfurth in Böhmen, Vídeň 1872.
- Regesta = Erben-Emler, Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
- RTT = Reliquiae tabularum terrae
- Strnad, Listář král. města Plzně = Strnad, Listář královského města Plzně a druhy
poddaných osad, I — II, Plzeň 1891.

Das Spital, sein Vermögen, seine Verwaltung und Stellung im Steuersystem des Feudalismus in Böhmen

Resumé

1. Einleitung

Wie in allen anderen europäischen Ländern gab es auch im Königreich Böhmen im Mittelalter eine grosse Anzahl von Armen und Kranken. Zur Milderung ihrer trostlosen Lebensbedingungen sind auch hier unter dem Einfluss des Christentums und der Kirche aus dem Privatvermögen weltlicher Personen verschiedensten Standes zahlreiche Wohltätigkeitsanstalten gegründet worden. Grundsätzlich unterscheiden wir dabei drei Arten anstaltlicher Wohlfahrtspflege, und zwar: 1. das Spital, wobei klösterliches und bürgerliches Spital unterschieden werden muss, 2. das klösterliche Krankenhaus und 3. das Leprosenspital. Von diesen Anstalten hatte in der Sozialgeschichte des Landes die bedeutsamste Stellung das Spital, das seine nur wenig durch Eingreifen der Staatsgewalt am Ende des 18. Jahrhunderts beeinflusste Tätigkeit in der Armenpflege bis zum Ende des 19. Jahrhunderts in ungeänderter Form ausübte.

2. Das Spitalvermögen und die Spitaleinnahmen

Die Gründung und Errichtung eines jeden Spitals mussten vom König und vom ortszuständigen Träger der Kirchengewalt bestätigt werden, was regelmässig erst nach vorheriger Zustimmung des Geistlichen der Pfarrkirche geschah. Die erfolgreiche Tätigkeit und Dauer der Spitalstiftung musste durch ein genügendes Vermögen gesichert sein, welches der Stifter, seine Nachfolger oder andere Personen aus ihrem Privatvermögen dazu gaben. Zu den Spitaleinnahmen gehörten verschiedene Gaben und Schenkungen von Bargeld oder Renten, von denen einige einem bestimmten Zwecke dienten, zum Beispiel der Reparatur der Spitalgebäude oder Spitalkirche, dem Erwärmen des Bades für die Spitalinsassen, der Beleuchtung und Beheizung der Spitalzimmer, der Bekleidung der Armen usw. Manche Spitäler bekamen auch die Gerichtsbussen, mit welchen die Grundherrschaften ihre Untertanen bestrafte, sowie die Geldstrafen, welche den Kaufleuten oder Handwerkern wegen schlechter Qualität der Ware von den zuständigen Zünften auferlegt wurden, wobei alle beschlagnahmte Ware regelmässig zugunsten der Spitäler verfiel. Den Grund des Spitalvermögens bildeten jedoch die geschenkten Immobilien (Dörfer, Felder, Häuser usw.), die den Anlass zur Entstehung eines speziellen Rechtsverhältnisses zwischen dem Geber und der Spitalstiftung gaben. Den Inhalt dieses Rechtsverhältnisses bildeten alle Vollmachten, welche der erste Stifter und seine rechtlichen Nachfolger über die Spitalstiftung hatten. Da diese in der vollen Ausübung ihrer Stiftrechte leicht durch die Gabe von Grundstücken seitens dritter Personen hätten beschränkt werden können, durfte das Spital diese Grundstücke nur mit ihrer ausdrücklichen Zustimmung annehmen. Da der Besitz von Grundstücken für das Spital noch andere Pflichten brachte, muss man im Gesamtspitalvermögen zwischen beweglichen und unbeweglichen Gütern unterscheiden.

Das Spitalvermögen und die Spitalinsassen bildeten die Rechtspersönlichkeit — *universitas bonorum et personarum*, die ganz vom Willen des Gründers und Stifters abhängig war, wobei die Spitalinsassen keinen Einfluss auf ihre Verwaltung hatten.

3. Der Stifter und das Stiftrecht

Der Stifter, welcher in Urkunden als Fundator bezeichnet ist, übte über die Spitalstiftung verschiedene Vollmachten aus, welche ihm auf Grund des vorgenommenen Errichtungsaktes zukamen. Seine Nachfolger, welche nach seinem Tode mit diesen Rechten disponierten, wurden auch als Fundatores bezeichnet, obwohl sie diese Vollmächte (Stiftrechte) über das Spital auf Grund seines Testaments oder durch Kauf gewonnen haben. Das bestehende Rechtsverhältniss zwischen der Spitalstiftung und dem Fundator bezeichnen die Urkunden als „fundátorství“.

Da der Fundator bei der vollen Ausübung bzw. Durchführung seiner Vollmächte über das Spital hätte leicht beschränkt werden können, versicherte er sich ihrer ungestörten Durchführung, und zwar nicht nur für sich selbst, sondern auch für seine rechtlichen Nachfolger. Aus diesem Grunde durfte das Spital die Grundstücke, welche ihm von einem Dritten gegeben wurden, nur mit seiner ausdrücklichen Bewilligung annehmen, weil in allen diesen Fällen der Geber über diese von ihm geschenkten Grundstücke dieselben Rechte wie der Fundator ausüben konnte. Dieser Fall wurde stets so gelöst, dass jeder, der mit der Bewilligung des Fundators der Spitalstiftung irgendwelche Grundstücke gab, nur über die von ihm geschenkten Grundstücke die fundatorischen Vollmächte ausüben durfte, ohne den ursprünglichen Fundator oder seine Nachfolger in ihren Rechten stören zu dürfen. Dasselbe galt selbstverständlich auch für die Ausübung der Stiftrechte dritter Personen über die von ihnen geschenkten Grundstücke.

In allen Fällen, in welchen das Spital aus dem Vermögen eines Bürgers oder der ganzen Bürgerschaft der königlichen Stadt gegründet wurde, war der König der höchste Fundator über diese Spitalstiftungen. Deshalb konnte er auch in die Ausübung der fundatorischen Rechte ohne weiteres eingreifen, was nicht möglich war, wenn die Spitalstiftung aus dem Vermögen einer Person des Herren- oder Ritterstandes stammte. In einigen Fällen verzichtete aber der König auf die Stiftrechte — „fundátorství“ — und übergab sie der Stadt, was stets durch ein besonderes Schreiben geschah.

4. Die Verwaltung des Spitals und seines Vermögens

Die Verwaltung des Spitals und seines Vermögens war ganz vom Willen des Stifters abhängig. In manchen Fällen führte sie der Stifter persönlich; in allen anderen Fällen führte er die oberste Leitung und Aufsicht (tuitio-Schutzherrschaft) über das Spital mit dem Recht der endgültigen Entscheidung in allen Angelegenheiten. Die Verwaltung und Leitung mancher Spitäler waren dem Stadtrat der königlichen Städte anvertraut, der aus seiner Mitte einen oder zwei Ratsmänner auswählte, die die dem Rat übertragene Schutzherrschaft und Vormundschaft über das Spital ausübten. Diese Pfleger waren in ihrer Tätigkeit dem Rat verantwortlich und vor der Vornahme wichtiger Geschäfte waren sie verpflichtet, die Einwilligung des Stadtrates oder des Fundators einzuholen. Nach aussen waren die Pfleger die Sachwalter des Spitals und die Prokuratoren der Insassen in der Vertretung des Spitals bei allen wichtigeren Rechtsgeschäften sowie bei Rechtsstreitigkeiten aller Art vor den ordentlichen Gerichten. Im Innenbereiche oblag ihnen die regelmässige Visitation des Spitals, unterstanden ihnen die Spitalbeamten und alle Anstaltsangehörigen. Die unmittelbare Spitalverwaltung ruhte in der Hand des Spitalmeisters, dessen Stellung sehr verschieden war. Die Spitalmeister waren entweder Geistliche oder Laien. Die Besetzung des Amtes des Spitalmeisters war Aufgabe und Recht des Fundators oder des Stadtrates.

Die Spitäler der grundherrschaftlichen Städte wurden auch durch den Stadtrat und Spitalmeister verwaltet, die aber in engerer Abhängigkeit zur Grundherrschaft waren. Der Stadtrat dieser Städte konnte niemals die Schutzherrschaft und Vormundschaft und auch nicht alle fundatorischen Rechte über diese Spitäler ausüben. Einige von diesen Spitälern wurden direkt von einem grundherrschaftlichen Beamten verwaltet.

Die bruderschaftlichen Spitäler wurden vom Spitalmeister geführt, der von der Gesamtheit der Brüder gewählt wurde. Die Spitäler der ritterlichen Spitalorden wurden vom obersten Vorsteher des Ordens geleitet und unter seiner Aufsicht führte ein von ihm im Zusammenwirken mit dem Konvent ernannter Ordensbruder die unmittelbare Verwaltung des Spitals.

5. Die Stellung des Spitalvermogens im Steuer- und Zinssystem des Feudalismus

Obwohl die Spitäler aus der Initiative der Kirche entstanden und alle ihre gottesdienstlichen Einrichtungen nicht nur in spiritualibus sondern auch manche Spitäler selbst in temporalibus von geistlichen Personen verwaltet wurden, hatte das Spitalvermogen nicht dieselbe Stellung wie das übrige Kirchenvermogen. Die allgemein anerkannte Befreiung des Kirchenvermögens von den verschiedenen Steuer- und Zinspflichten war für das Spitalvermogen nicht gültig. Aus diesem Grunde waren die Spitäler zur Erfüllung aller Steuerpflichten und verschiedenen Abgaben verpflichtet, und zwar nicht nur zu Nutzen des Staates sondern auch zu Nutzen ihrer ortszustandigen Grundherrschaft. Aus diesem Grunde mussten die bürgerlichen Spitäler der königlichen Städte aus ihren Grundstücken nicht nur die Konigssteuer (Staatssteuer, *berna regalis*), sondern auch ihre Zinspflichten gegenüber dem König persönlich als ihrem zuständigen Zinsherrn und alle Gemeindesteuern oder Abgaben leisten. Die bürgerlichen Spitäler der grundherrschaftlichen Städte waren nicht nur zur Leistung des ihnen im Grundherrschaftsbereich zufallenden Teiles der Konigssteuer, sondern auch ihrer Zins- oder Zehntplichten gegenüber der Grundherrschaft und zur Abgabe der Gemeindesteuer verpflichtet. Für die klösterlichen und bruderschaftlichen Spitäler galt die allgemein anerkannte Steuerimmunitat des Kirchenvermögens und diese Spitäler hatten diese Lasten nicht zu tragen. Neben diesen „*öffentlichen Pflichten*“ mussten die Spitäler alle Privatlasten tragen, die mit dem Besitz des dem Spital geschenkten Grundstückes verbunden waren.

Im Laufe der Zeit wurde für die meisten bürgerlichen Spitäler der königlichen Städte — auf Grund der vom König für jeden einzelnen Fall erteilten Immunität — die Konigssteuer und Konigszinsleistung abgeschafft. Diese Spitäler wurden dann regelmässig auch vom Stadtrat oder König selbst von der Leistung der Stadtsteuer und Stadtabgaben befreit. Bei den bürgerlichen Spitälern in den grundherrschaftlichen Städten wurde die Befreiung von der Leistung dieser Pflichten durch die Grundherrschaft so gelöst, dass der Grundherr selbst die Konigssteuer für das Spital aus seinem eigenen Vermögen zahlte und auch auf die Leistung der Zins- und Zehntplichten verzichtete. Auf Grund der grundherrschaftlichen Entscheidung wurden diese Spitäler auch von der Leistung der Stadtsteuer und Stadtabgaben befreit.

Die Erteilung der königlichen Immunitäten und die grundherrschaftlichen Befreiungen der Spitäler von der Leistung der obgenannten Pflichten häufigen sich dermassen, dass am Ende des 15. Jahrhunderts fast alle Spitäler von der Leistung der Steuer- und Zinspflichten befreit waren.